

Postkolonijalna književna teorija na primjeru romana "Bijeli zubi" Z. Smith i "Ciganin, ali najljepši" K. Novaka

Mališa, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:884272>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-15**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

IVANA MALIŠA

POSTKOLONIJALNA KNJIŽEVNA TEORIJA NA PRIMJERU ROMANA *BIJELI ZUBI* ZADIE SMITH I *CIGANIN, ALI NAJLJEPŠI* KRISTIANA NOVAKA

Diplomski rad

Pula, rujan, 2019. godine

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

IVANA MALIŠA

POSTKOLONIJALNA KNJIŽEVNA TEORIJA NA PRIMJERU ROMANA *BIJELI ZUBI* ZADIE SMITH I *CIGANIN, ALI NAJLJEPŠI* KRISTIANA NOVAKA

Diplomski rad

JMBAG: 0303052665, redoviti student

Studijski smjer: Hrvatski jezik i književnost

Predmet: Svjetska književnost od romantizma do suvremenosti

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentor: doc. dr. sc. Igor Grbić

Sumentor: dr. sc. Matija Jelača, poslijedoktorand

Pula, rujanj, 2019. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Ivana Mališa , kandidatkinja za magistru Hrvatskoga jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, rujan, 2019. godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Ivana Mališa dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom *Postkolonijalna književna teorija na primjeru romana "Bijeli zubi" Zadie Smith i "Ciganin, ali najljepši" Kristiana Novaka* se koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 19. rujan 2019.

Potpis

SADRŽAJ

1. Uvod	7
2. Postkolonijalna književna teorija	8
2. 1. Frantz Fanon	14
2. 2. Chinua Achebe	17
2. 3. Edward W. Said – Orijentalizam	19
3. <i>Bijeli zubi</i>	21
3. 1. Naratološka analiza romana <i>Bijeli zubi</i>	22
3. 1. 1. Fabula i siže	22
3. 1. 2. Vrijeme	23
3. 1. 3. Likovi	24
3. 1. 4. Okolina	24
3. 1. 5. Pripovjedač	25
3. 1. 6. Fokalizacija	25
3. 2. Problem „drugosti“ u romanu <i>Bijeli zubi</i>	26
3. 2. 1. Archibald Jones i Samad Iqbal	26
3. 2. 2. Archibald i Clara	27
3. 2. 3. Irie, Magid i Millat	29
3. 2. 4. Jonesovi i Iqbalovi nasuprot Chalfenima	32
3. 2. 5. Isti u različitosti – Clara i Ryan Topps	34
3. 2. 6. Poppy Burt-Johnes	35
3. 2. 7. Diskriminiranje Ambrosie Bowden	37
4. <i>Ciganin, ali najljepši</i>	40
4. 1. Naratološka analiza romana <i>Ciganin, ali najljepši</i>	42

4. 1. 1. Fabula i siže	42
4. 1. 2. Vrijeme	43
4. 1. 3. Likovi	44
4. 1. 4. Okolina	45
4. 1. 5. Pripovjedač	47
4. 1. 6. Fokalizacija	47
4. 2. Problem „drugosti“ u romanu <i>Ciganin, ali najljepši</i>	47
4. 2. 1. O Romima u romanu <i>Ciganin, ali najljepši</i>	48
4. 2. 2. Sandokan Ignac – Sandi	50
4. 2. 3. Milena	53
4. 2. 4. Nuzat.....	57
5. Usporedba	60
6. Zaključak	63
7. Sažetak.....	64
8. Summary	65
9. Literatura	66

1. Uvod

Odnos većinskih nacija, kultura i religija prema pripadnicima nacionalnih, kulturnih i religijskih manjina na određenom području jedno je od ključnih pitanja svakog društvenog uređenja. Taj se odnos u suvremenoj humanistici najčešće problematizira pod pojmom „drugosti“. U ovom ćemo se diplomskom radu pozabaviti problemom „drugosti“ u suvremenoj književnosti, kako hrvatskoj, tako i svjetskoj. Istraživanje ovog problema primarni je predmet bavljenja postkolonijalne književne teorije i kritike. Riječ je o teorijskom pristupu koji je izrastao iz bavljenja književnošću bivših kolonijalnih zemalja, pri čemu je naglasak na početku bio na istraživanju odnosa književnosti i kultura kolonijalnih zemalja prema njihovim kolonizatorima, odnosno različitim imperijalnim silama. Nakon te početne faze u kojoj je naglasak bio na proučavanju odnosa koloniziranih zemalja Trećeg svijeta prema zapadnim kolonijalnim silama, kasnije se interes postkolonijalne kritike proširio na razne druge oblike odnosa manjinskih i većinskih društvenih skupina. Ovaj će rad problemu drugosti u suvremenoj književnosti pristupiti iz perspektive postkolonijalne kritike i stoga će prvi dio rada izložiti glavne postulate i povijesni razvoj ovog važnog i utjecajnog oblika suvremenog kritičkog mišljenja.

Književnu problematizaciju „drugosti“ analizirat ćemo na primjerima dvaju suvremenih romana, jednog iz svjetske te drugog iz hrvatske književnosti. Iz suvremene britanske književnosti izabran je hvaljen i nagrađivan roman *Bijeli zubi* autorice Zadie Smith. Iz suvremene hrvatske književnosti analizirat ćemo gotovo podjednako dobro prihvaćen, kako od publike, tako i od kritike, roman *Ciganin, ali najljepši* Kristiana Novaka. Ova ćemo dva romana ponajprije analizirati iz naratološke perspektive kako bismo se pobliže upoznali s njihovom strukturom. Potom ćemo se pozabaviti središnjim problemom rada, istraživanjem načina na koji ova dva važna romana na književnoj razini artikuliraju i problematiziraju pitanje „drugosti“ u vlastitim društvenim kontekstima. Fokus će pritom u oba slučaja biti na prikazu samih likova i njihovim međusobnim odnosima iz kojih se može iščitati odnos većinskih prema manjinskim kulturama, kao i odnos pripadnika manjinskih kultura prema vlastitom identitetu i naslijeđu.

2. Postkolonijalna književna teorija

Pojmovi „postkolonijalizam“, „postkolonijalna književnost“, „postkolonijalna književna teorija“ i „postkolonijalna kritika“, česta su pojava u diskursu književnih rasprava. Značenje ovih pojmova teško je jednoznačno odrediti. Prefiks „post“ sugerira da su ti pojmovi bliski pojmovima kao što su „postmoderna“ i „poststrukturalizam“, koji su jednako tako višeznačni. U svim navedenim slučajevima, postavlja se pitanje što točno označava taj prefiks „post“? U slučaju pojma „postkolonijalizam“, pitanje je označava li taj termin suprotstavljanje kolonijalizmu ili tek ono što dolazi nakon kolonijalizma? Kad je riječ o postkolonijalnoj književnosti također se postavlja pitanje je li takva književnost sva književnost nastala na područjima oslobođenima od kolonijalne vlasti ili možda književnost koja je nastala u borbi protiv kolonijalizma ili možda i jedno i drugo? Radi li se ovdje o posebnom tipu književnosti ili samo o posebnom vidu gledanja na književnost, odnosno na određenu teoriju književnosti?¹

Postkolonijalna teorija i kritika bave se književnošću bivših kolonijalnih zemalja, odnosno zemljama takozvanog Trećeg svijeta. Svaka zemlja, svaka kolonija, svaki kolonizator i njihove situacije su različite, svaka je od njih priča za sebe, stoga ne postoji jedna metodologija ili teorija koja bi olakšala njihovo proučavanje. Svako je kolonijalno iskustvo drugačije, no nešto im je ipak zajedničko, a to su predodžbe koje su o njihovim kulturama stvorili kolonizatori, stoga je to polazišna točka ovih teorija i kritika.² Kad kažemo „postkolonijalnih teorija i kritika“ nismo upotrijebili pogrešan imenički broj. John McLeod o ovom pojmu govori u množini jer smatra kako ne postoji jedna postkolonijalna teorija koja obuhvaća sve, jer kada bi postojala jedna teorija to bi tada značilo da je ona potpuna i apsolutna te da može udovoljiti raznolikosti i složenosti kolonijalnih iskustava. McLeod radije govori o nizu teorija koje se zajedno povezuju kako bi opisale ovaj fenomen. On taj pojam opisuje kao da govori o „povezujućem konceptu koji se različito artikulira te uglavnom i o zajedničkom cilju.“³ Imajući to na umu, u nastavku rada ipak ćemo radi praktičnosti ipak ovaj termin koristiti u jednini. Najvažnija posljedica ove teorije jest nastojanje da

¹ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Zagreb, 2010., str. 411

² Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, MH, Zagreb, 1997., str. 282

³ Glavaš, Zvonimir. "Razgradnja orijenta – razvoj i temeljni koncept postkolonijalne teorije." *Essehist*, vol. 4, br. 4, 2012, str. 76.

se ukinu globalizirani konstrukti drugosti u društvu, da se narodi koji su dosada tretirani kao drugi sklone s margine društva⁴. Vladimir Biti u svom *Pojmovniku suvremene književne teorije* kazuje kako je taj teorijski eklektizam nastao iz težnje da se pokopaju zapadnjački narativni konstrukti takozvanog egzotičnog drugog u nastojanju da se udovolji različitostima i specifičnostima tog drugog⁵.

Antikolonijalizam je termin za političku borbu koloniziranih naroda protiv ideologije i praksi kolonijalizma. Antikolonijalizam nastaje kad se različiti ljudi, različite djelatnosti i različite institucije udružuju u jednom cilju protiv kolonijalnih sila. Antikolonijalizam se provodi kroz školstvo, politiku, književnost, razne kulturne institucije. Taj je pokret izrodio négritude, jer su se borili protiv rasnih diskriminacija.⁶

Négritude je bio pokret koji su osmislili studenti iz Afrike i afričke dijaspore 1930-ih godina u Parizu u svrhu osvještavanja crnaca koji je uspostavio osjećaj ponosa zbog afričkih kulturnih vrijednosti. Poticao je na solidarnost. Négritude je isticao koliko su afrički narodi slični, razvijao je pojam rase u pozitivnom smislu gdje se objedinjuju afričke specifičnosti. Ovaj su pokret neki pisci uvrstili i u svoju književnost, poput afričkih pisaca koju su djelovali na francuskom jeziku, to su Leopold Sédar Senghor i Birago Diop i dr. Tu su ideju zdušno prihvatili i intelektualci poput Jeana-Paula Sartra i ranije spomenutog Fanona koji je kasnije osudio ovaj pokret. Ania Loomba⁷ primijetila je da se crncima uza sve negativno pripisuje još i 'bezgranična seksualnost' koja predstavlja životinjsku narav koja ne može obuzdati svoje nagone, dok je bijelac 'civiliziran' i može kontrolirati svoje nagone (blijeda koža vlada svojim libidom). Bijelac tu više nije samo drugi, tu je i gospodar.⁸ I ženska crnačka seksualnost nije dobro prošla baš kao ni muška. Crnkinje dobivaju etiketu primitivke, a njihove kvalitete se uspoređuju s onima prostitutke.⁹ Francuski psihoanalitičar Jacques Lacan, nastavljajući se na učenje Sigmunda Freuda, dovodi u pitanju

⁴ Ibid.

⁵ Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, MH, Ibid., 283

⁶ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Ibid., 41-42

⁷ Ania Loomba: je indijska književnica. Diplomirala je na Sveučilištu u Delhiju u Indiji, a doktorirala je na Sveučilištu u Sussexu u Velikoj Britaniji. Njezina polja zanimanja su suvremena književnost, povijest rase i kolonijalizma, postkolonijalizam, feministička teorija i suvremena indijska književnost i kultura. Trenutno je nositeljica katedre za engleski jezik u Catherine Bryson. Surađuje s fakultetom komparativne književnosti, studijama južne Azije i ženskim studijama. <https://www.english.upenn.edu/people/ania-loomba> (19. 7. 2019.)

⁸ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Ibid., 346-347

⁹ Ibid.,177

Descartesovu tvrdnju „Mislim, dakle, jesam“ gdje subjekt na temelju vlastite samosvijesti izvodi zaključak o svome postojanju. Lacan potom utvrđuje kako subjekt svoj identitet može spoznati jedino složenim relacijama vlastitog sebstva prema drugima. Lacan je to objasnio ovim riječima: „drugi su mjesto s kojeg se pred subjekta postavlja pitanje njegova postojanja“¹⁰. Drugi nam služe kao ogledalo za utvrđivanje vlastitog identiteta, gledajući druge vidimo što nas povezuje, a što razlikuje od njih te tako uviđamo tko smo mi sami. Takvo je poimanje postalo sastavni dio postmoderne kritičke svijesti. Slična su se razmišljanja i prakse javljali i u drugim znanostima koje se bave društvenim, etničkim i rasnim pitanjima, razlikama među spolovima, a ne samo u postkolonijalnoj kritici.¹¹

Ljudi o sebi i drugima oduvijek misle i govore u binarnim opozicijama. U tim binarnim opozicijama „mi“ uvijek predstavljamo “ono normalno“ po “nama“ se mjeri što je ispravno i prihvatljivo, dok sve što od toga odstupa toga nije normalno, samim time „drugi“ odstupa od norme jer je drugačiji od nas i stoga “ne valja“. Iz navedenog je jasno da se radi o stereotipima koji se oduvijek stvaraju prema drugim rasama, drugim narodima, drugim društvenim skupinama, suprotnom spolu (uglavnom ženama).¹² U tom je pogledu posebno značajan odnos prema ljudima crne boje kože što je upečatljivo opisao Lešić: „Ako se Crnci vide kao drugi, onda je svejedno kako se prema njima postupa, jer oni ne pripadaju svijetu koji je stvoren po našoj mjeri; oni, kao drugi, možda, čak i nisu ono što smo mi, tj. ljudi.“¹³ Zapadnoeuropska kultura zauzimala je mjesto onog “mi“ u odnosu prema koloniziranima i držala ih je u podčinjenosti namećući im vlastiti sustav vrijednosti kao univerzalnu vrijednosnu normu i vlastiti jezik kao superioran instrument komunikacije.

Pojedini narodi gledaju ostale narode oko sebe kao „druge“, različite religije vide jedne druge kao „druge“, jezičke zajednice naspram sebe ostale vide kao „druge“, obitelji, društva, države, pa i cijelo čovječanstvo dijeli se na “sebe“ i “druge“ i tako se u nedogled otuđuju jedni od drugih. Dok sebe vide kao normu svi drugačiji im predstavljaju odstupanje od norme. No zato je teško kriviti ljudsku svijest, za takvu je podjelu kriva ljudska podsvijest, po frejdovskoj terminologiji super-ego i id. Jedinka

¹⁰ Lešić, Zdenko i dr.: *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007., str. 530

¹¹ Ibid.

¹² Ibid., 530 - 531

¹³ Ibid., 531

svoj identitet oblikuje u odnosu sebe prema drugima, baš kao i u gramatici subjekt uvijek stoji u odnosu na druge: ja, ti, on, ona, ono, mi, vi, oni, one, ona. Ja prema tebi ili njemu. Svako razdoblje i svako društvo iznova stvara svoju drugost.¹⁴

Postkolonijalnu književnost, teoriju i kritiku između ostalog zanima i pitanje iseljništva i života u dijaspori. Zanima ih kako oni vide takav život iz svoje perspektive, zanima ih što se događa s jezikom ljudi koji žive u dijaspori. Stvara se hibridna književnost na hibridnom jeziku. Stvaraju se nove perspektive, novi izraz, stvara se nova povijest. Pisci iz dijaspore nalaze se u takozvanom „pregovaračkom mjestu“ između zemlje i kulture iz koje su potekli i zemlje i kulture u kojoj danas žive.¹⁵ Koliko se god trudili prilagoditi novoj zemlji i kulturi uvijek je prisutan osjećaj pripadnosti rodnoj domovini i težnja da se možda nekada tamo vrate.

Zanimljivo je pratiti taj utjecaj posredovanja, jer svaki pisac ima svoju viziju. Neki se autori izražavaju kao da nigdje ne pripadaju, kod nekih se ta kultura jednako stapa i prožima, dok neki potpuno pripadaju samo jednoj kulturi (onoj iz koje potječu ili one u kojoj sada žive). Zanimljive su i teme o kojima pišu, neki pisci pišu o svojim iskustvima, neki o tome što znači biti čovjek, pišu o domovini, uspomenama, identitetu i tako dalje.¹⁶

Postkolonijalna književnost je bez sumnje politički angažirana. Kad kažemo politički ne mislimo na stranačku politiku, već na politiku u širem smislu. Misli se na djelovanje ideologija, na odnose spola i moći, na ekonomsku politiku, na jednakost i povijest, na odnos pojedinca prema zajednici i obratno. Postkolonijalna književnost piše o političkim ograničenjima i protiv njih; piše o načinima na koje se uštkivalo ljude i kako se to pokušava činiti i danas. Kada kažemo da je postkolonijalna književnost politički angažirana, to nije samo u smislu žarišta interesa i sadržaja, već je ona pisana kao izravan politički iskaz.¹⁷

Takve su odnose u kulturi i književnosti najviše proučavali mislioci koji su živjeli na samom rubu drugosti. Njihove su ih životne okolnosti dovele do toga. Edward Said, o kome će kasnije biti više riječi, porijeklom Palestinac koji se školovao i radio u SAD-u, kratko je i jasno objasnio kako se ljudi poput njega osjećaju i zbog čega proučavaju

¹⁴ Ibid., 531 – 533

¹⁵ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Ibid., 104-105

¹⁶ Ibid., 105

¹⁷ Ibid., 211-212, 214

ovaj aspekt književnosti: „Osjećanje da se nalazim između kultura kod mene je oduvijek veoma, veoma jako. Rekao bih da je to najjače nešto što ide kroz moj život: činjenica da sam uvijek u isto vrijeme i unutar i van stvari, a da mi nikad ništa stvarno ne pripada“¹⁸. Mnogi poput Saida žive s osjećajem da nigdje potpuno ne pripadaju, ne mogu se i ne žele odvojiti od identiteta s kojim su rođeni, no život ih je odveo u druge dijelove svijeta gdje se u njihov život utkalo ponešto tuđe kulture i postalo dijelom njihova hibridna identiteta i s njim ne pripadaju ni u rodnu zemlju, ali ni u zemlju u kojoj sada žive.

Postkolonijalnu književnost stvaraju uglavnom pisci iz zemalja koje su bile pod kolonijalnom i imperijalističkom vlašću. Da bismo ih nazvali postkolonijalnim piscima nije važno jesu li oni autohtoni stanovnici te zemlje ili pak doseljenici u tu zemlju, glavno je da o kolonizaciji i protiv kolonizacije pišu kritički oštro.¹⁹

Dijasporni će pisac priznati da mu se teško ili nemoguće odvojiti od kolonijalne baštine i osjećaja marginalizacije, no on može dijasporu samu po sebi shvatiti kao novu lokaciju i trijumfalno se identificirati kao pripadnik hibridne kulture.²⁰

„Riječ 'dijaspore' označava crtu ili prostor između dva mjesta – u neku ruku stalan osjećaj iščašenosti, da smo uvijek na putu i da nikad nismo potpuno stigli.“²¹ Dijaspore ipak sugerira da ljudi koji žive na novom području stvaraju vlastitu verziju kulture, a time i sebe istovremeno zadržavajući i verziju vlastite kulture. Trebamo biti svjesni da te predodžbe koje oni imaju o svojoj kulturi su vjerojatno zastarjele i po povratku bi se ti ljudi opet teško udomaćili. Oni o toj staroj domovini čeznu, jer je idealiziraju.²² Kolonizacija i dijaspora u bliskoj su vezi, jer i jedna i druga imaju poveznicu s preseljenjem na drugo mjesto. Kolonijalizam je doveo do brojnih preseljenja, bilo posredstvom ropstva ili u potrazi za boljim životom izvan kolonije čime su nastale brojne dijaspore. Dijaspore u ljudima obično budi osjećaj izgubljenosti, nepripadanja, različitosti, dvojne osobnosti.²³ Rijetko tko osjećaj dvojne osobnosti i dvojne kulture uspije pretvoriti u nešto pozitivno, rijetko tko u tome vidi

¹⁸ Said citirano u Lešić, Zdenko i dr.: *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Ibid., 533

¹⁹ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Ibid., 40

²⁰ Ibid., 172-173

²¹ Ibid., 163

²² Ibid., 163-164

²³ Ibid., 99

bogatstvo. Zbog okoline oni se ne doživljavaju bogatima, već onima koji nigdje ne pripadaju, onima koji su svugdje drugi i nepoželjni. Pisci iz dijaspore u potrazi za identitetom često predstavljaju hibridnost više kultura kao svoje pravo lice. „Ideja hibridnosti, potekla od kritičara i teoretičara Homija Bhabhe, veliča zapravo internalizaciju vlastitog ja i povijesti koja se ne samo nosi s tлом bogatim napetostima i dijalogima, nego na tom tlu uzgaja i nešto jedinstveno i novo.“²⁴ Ta bi hibridnost trebala biti pozitivna, no često se baš zbog burne prošlosti javlja osjećaj konfuzije umjesto bogatstva kulture. Kozmopolitanizam doživljava istu sudbinu.

Naziv „postkolonijalizam“ javio se osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog stoljeća pod utjecajem četiriju važnih kritičkih djela: *In Other Worlds* (1987) Gayatri Chakravorty Spivak²⁵, *The Empire Writes Back* (1989) Bill Ashcroft²⁶, *Nation and Narration* (1990) Homi K. Bhabha²⁷ i *Coulture and Imperialism* (1993) Edward Said. Tim su djelima ovi autori htjeli ukazati na diskriminirajuća stajališta koja pripadnici zapadnjačke kulture imaju o drugim kulturama i pobuniti se protiv njih. Svi se oni bore protiv predodžbi postkolonijalnih zemalja koje je imperijalistička strana stvorila i plasirala u svijet. To što su kolonizatori kulturno i politički dominantni ne znači da su u

²⁴ Ibid., 104

²⁵ Gayatri Chakravorty Spivak: američka je književna teoretičarka indijskog podrijetla. Rođena je u Calcutti 1942. godine. Mnogi je poznaju po engleskom prijevodu i kritičkom uvodu u Derridaovu studiju *O gramatologiji*. Smatra se da je njezin esej *Mogu li podčinjeni govoriti? (Can the Subaltern Speak?)* iz 1988. godine jedan od ključnih djela postkolonijalne teorije. U svojim se tekstovima bavi problemima rase i roda, jako je kritički nastrojena prema imperijalizmu i diskriminiranju žena. Najpoznatija djela su joj: *U drugim svjetovima (In Other Worlds)* iz 1987., *Izvan u predavačkom pogonu (Outside in the Teaching Machine)* iz 1993., *Kritika postkolonijalnog uma (A Critique of Postcolonial Reason)* iz 1999., *Smrt discipline (Death of a Discipline)* iz 2003. godine. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57457> (10.7. 2019.)

²⁶ Bill Ashcroft profesor je emeritus u Školi engleskog jezika, medija i scenskih umjetnosti u Sydneyju. Jedan je od osnivača postkolonijalne teorije. Suautor je knjige *The Empire Writes Back* (1989) koju je napisao zajedno s Gareth Griffiths i Helen Tiffin, kojom je sustavno istražio područje postkolonijalnih studija. Autor je i suautor dvadeset jedne knjige koje su prevedene na pet različitih jezika. Poznata djela su: *Post-Colonial Transformation* (2001), *Post-Colonial Futures* (2001), *Caliban's Voice* (2008) *Intimate Horizons* (2009) i *Utopianism in Postcolonial Literatures* (2016). <https://sam.arts.unsw.edu.au/about-us/people/bill-ashcroft/> (10.7. 2019.)

²⁷ Homi K. Bhabha američki je književni teoretičar indijskog podrijetla. Rođen je u Bombayu 1949. godine. Profesor je engleske i američke književnosti, jedan od ključnih predstavnika postkolonijalne teorije. 1980-ih bavio se kritičkim čitanjem utemeljiteljskih tekstova postkolonijalne teorije *Prezreni na svijetu* Frantza Fanona i *Orijentalizam* Edwarda Saida. Poznat je po zborniku eseja koji je uredio i objavio pod naslovom *Nacija i naracija (Nation and Narration)* 1990. godine. Poznate su njegove rasprave *DissemiNacija: vrijeme, pripovijest i margine moderne nacije (DissemiNation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation)* i knjiga *Mjesto kulture (The Location of Culture)* iz 1994. koja sadrži eseje iz 1980-ih i 1990-ih. Svojom je razradom pojmova hibridnost i mimikrija dao značajan doprinos postkolonijalnoj teoriji. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=68128> (11.7.2019.)

pravu. Postkolonijalna kritika snažno kritizira predstavu koju su imperijalističke sile stvorile o koloniziranima. Diskurs se postkolonijalne kritike ubrzo proširio iz bavljenja odnosom koloniziranih i kolonizatora na ostale potlačene grupe koje nisu imale kulturnu samostalnost.²⁸

Počeci postkolonijalne kritike sežu još u pedesete i šezdesete godine dvadesetoga stoljeća kada su se države pod europskom imperijalnom vlasti počele boriti za vlastitu neovisnost. Među najvažnije događaje koji su pokrenuli raspad kolonijalizma spadaju: prestanak vladavine Francuske u Indokini, kraj rata u Alžiru, kriza afričkog kolonijalizma, svrgnuće s vlasti egipatskog kralja Faruka.²⁹

Proces u kojem kolonijalna sila najprije slabi, a potom i ukida svoju vlast nad kolonijama, naziva se dekolonizacija. U slučaju Britanskog Carstva promjena u trgovini dovela je do dekolonizacije. Dekolonizacija podrazumijeva potpuno oslobođenje kolonija, ne samo prividno gdje se kolonizator maknuo, ali je trgovina i ekonomija ostala u kolonizatorskim rukama.³⁰

2. 1. Frantz Fanon

Frantza Fanona³¹ mnogi smatraju utemeljiteljem postkolonijalne kritike i književne teorije. U tom je pogledu naročito značajna njegova knjiga *Prokleti na svijetu* iz 1961. godine za koju je predgovor napisao Jean-Paul Sartre.³² Uz to svakako valja istaknuti i njegove studije *Crn obraz, bijela maska* (1952), *Studije kolonijalizma na umoru*

²⁸ Burzyńska, Anna, Paweł Markowski, Michał: *Književne teorije XX. veka*, Službeni glasnik, Beograd, 2009., str. 605-606

²⁹ Ibid., 606

³⁰ Wisker, Gina: *Gljučni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Ibid., 51, 53

³¹ Frantz Fanon: je francuski i karipski psihoanalitičar i politički mislilac. Rođen je u Fort-de-Franceu, Martinique, 20. srpnja 1925. godine, a preminuo je u Bethesda u SAD-u, 6. prosinca 1961. Na Sveučilištu u Lyonu završio je studij medicine i psihijatrije. Radio je u Alžiru 1953. – 1956. kao psihijatar, tamo je 1954. bio sudionik u alžirskom pokretu za nacionalno oslobođenje. 1956. godine je postao urednik El Moudjahida u Tunisu. 1960. godine je bio alžirski veleposlanik u Gani. U svom se znanstvenom radu bavio ulogom europskih institucija i svjetonazora u procesima kolonizacije tzv. Trećeg svijeta te koje je to učinke imalo na kolonizirano stanovništvo. Autohtono stanovništvo najprije je navedeno na potrebu prihvaćanja kolonizatorove kulture, a nakon toga na reakciju otkrićem vlastite autentičnosti, négritude. Položaj subjekta povijesti stječe se tek u trećem koraku, on je obilježen prevratničkom djelatnošću oslobođenja. Glavna djela su mu: *Crna koža, bijele maske* (*Peau noire, masques blancs*) iz 1952. godine i *Prezreni na svijetu* (*Les Damnés de la terre*) iz 1961. godine. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18965> (17. 7. 2019.)

³² Burzyńska, Anna, Paweł Markowski, Michał: *Književne teorije XX. veka*, Službeni glasnik, Ibid., 606

(1959) i *Jadnici Zemlje* (1961) kao prve kritičke plejade protiv kolonijalizma.³³ Fanon je izbliza promatrao proces raspada kolonijalnog sustava. S obzirom da je bio marksist i pridošlica iz kolonije s lakoćom je uočio vezu između rasnih i klasnih sukoba.

U svojim je djelima Fanon dokazivao da Afrikanci boju svoje kože negativno doživljavaju zbog pritiska koje na njih vrše rasistički bijelci. U Afrikancima to budi želju da *na crno lice navlače bijelu masku*, odnosno da se poistovjete sa svojim bijelim tlačiteljima na što upućuje i naslov njegove knjige *Crn obraz, bijela maska* (1952). Fanon se također borio protiv podijele na „crno“ i „bijelo“, kao i protiv pojma *négritude* jer je smatrao da taj pojam ide u prilog rasizmu.³⁴

Fanonova se knjiga *Crna koža, bijele maske* (1952) bavi psihologijom potlačenih, a druga njegova knjiga *Prezreni na svijetu* (1961) poziva potlačene na reakciju, na pobunu. Fanon se smatra ključnim postkolonijalnim teoretičarom i autorom koji je pun revolucionarnog žara. On je čovjek koji poziva na akciju, koji je za udruživanje crnačkog identiteta, a kolonijalizam i tlačenje gura u podređeni položaj.³⁵ Osim što je bio teoretičar, bio je i aktivist. Uz mnoge pozitivne reakcije na njegov rad, bilo je i kritika kao na primjer da je on nacionalist ograničen u svojoj viziji. Fanon je tvrdio da je crnačka kultura bogatija od onoga što većina o njoj zna, odbijao je da su crnci kreacija određenog razdoblja bjelačke imperijalističke dominacije.³⁶

Fanon se borio da afrička djeca u školi uče vlastitu povijest, a ne nametnutu eurocentričnu povijest. Europske sile koje su ih kolonizirale omalovažavale su njihovu prošlost. Doba prije kolonija Europljani su im predstavljali kao povijesnu prazninu i govorili kako se razvitak koloniziranih zemalja pokrenuo tek njihovim dolaskom, a time i povijest afričkih naroda. Afrička djeca, i crna i bijela u školama su učila da njihova kultura počinje dolaskom Europljana. Fanon se zalagao da se kroz njihovu pravu prošlost konstruira njihov identitet. Upravo je ta težnja postala jednim od glavnih obilježja postkolonijalne književnosti. Poziv afričkih pisaca da pišu o tome, da probude narodnu svijest o vlastitoj prošlosti bio je Fanonov prvi korak. Drugi je korak bio radikalno osporavanje ideologije kolonizatora i njihovih mehanizama vladanja. No

³³ Lešić, Zdenko i dr.: *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Ibid., 534

³⁴ Ibid., 534-535

³⁵ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Ibid., 348

³⁶ Ibid., 67

on je išao i dalje od toga, njegovo ga je osporavanje kolonijalizma u konačnici dovelo do ideje oružane borbe narodnih masa za oslobođenje Afrike od kolonijalnih sila. Kako je bio dosljedan svome uvjerenju, on je 1956. godine stao na stranu alžirske revolucije, jer je bio uvjeren da je s njom počela opća afrička revolucija.³⁷

Fanon je smatrao da afrički pisci imaju veliku ulogu u borbi protiv kolonijalizma, pa je tako izdvojio tri razvojne faze; u prvoj „kolonijalnoj“ fazi afrički pisci moraju nastojati asimilirati kulturu kolonizatora; u drugoj se „sentimentalnoj“ fazi moraju nastojati odvojiti od utjecaja kulture kolonizatora i pronaći vlastiti identitet u autentičnim etničkim i rasnim korijenima svoga naroda; treća, „revolucionarna“ faza je ona u kojoj pisac mora postati borac za oslobođenje svoga naroda, on ide u narod, uči od njega i vodi ga u borbu. Borci za crnačka prava su se šezdesetih godina u SAD-u pozivali na ovaj Fanonov projekt i vodili se njime. Nakon raspada kolonija taj je projekt postao bespredmetan, no kao nacrt razvitka postkolonijalne književnosti pokazao se ispravnim.³⁸

Afrička se književnost razvijala točno onako kako je Fanon predvidio. Prvo je prošla kroz „fazu usvajanja“ (*adopt phase*) u kojoj su afrički pisci prihvaćali autoritet europskih modela, posebice romana. Nastojali su stvoriti djela koja se uklapaju u europsku tradiciju jer su ih smatrali univerzalno prihvaćenima. Druga je faza bila „faza adaptiranja“ (*adapt phase*) u kojoj su afrički pisci europske književne modele prilagođavali svojim potrebama, odnosno svojim sadržajima, jer su sada već smatrali kako imaju pravo intervenirati u žanru kojeg su preuzeli iz europske tradicije. Treća, završna faza je „majstorska faza“ (*adept phase*) u kojoj afrički pisci proglašavaju svoju kulturnu nezavisnost. Autori sada forme u potpunosti prilagođavaju svojim potrebama, uopće se više ne obaziru na europske norme koje su u tim formama zadane jer su se kolonijalni pisci osamostalili i postali su majstorima vlastite forme. Postavši majstorom vlastite forme kolonijalni pisac prestaje biti šegrtom kao u prvoj fazi i adaptatorom kao u drugoj fazi, sada on postavlja pravila. Jedna od osnovnih pretpostavki postkolonijalne književnosti je oslobađanje od tiranije eurocentričnih

³⁷ Lešić, Zdenko i dr.: *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Ibid., 535

³⁸ Ibid., 535-536

književnih modela i afirmacija ravnopravnih različitosti.³⁹ Kroz književni rad želi se pokazati ljudima kako da se izbore za sebe i skinu sa sebe okove kolonija.

Temeljni stav postkolonijalne književne kritike je osporavanje univerzalizma. Zapadnjačka književna kritika smatrala je zapadnjačku, umjetničku književnost bezvremenskom i univerzalnom, smatrala je da postoje vječni i univerzalni kriteriji koje ova književnost utjelovljuje. U tim se kriterijima nisu našli ni kulturni, ni regionalni, ni nacionalni aspekti, jer su se kao uzorni postavljali romani bijelih, muških autora koji su se uzimali kao kanon. Postkolonijalna kritika dovela je u pitanje upravo tu bijelu eurocentričnu normu koja sve ono izvan sebe naziva „drugim“, što nema istu vrijednost. Postkolonijalna kritika u toj drugosti vidi nepresušiv izvor bogatstva u različitosti.⁴⁰

2. 2. Chinua Achebe

Pisac koji je pridonio književnoj artikulaciji ovakvih ideja zasigurno je Chinua Achebe⁴¹ koji je na osnovama modernog europskog romana stvorio posebnu afričku postkolonijalnu estetiku. Izlaskom njegova prvog romana *Stvari se raspadaju* (1958) kritičari su se pitali kako se jedan tako obrazovan čovjek, profesor i radijski voditelj koji bi trebao promicati sve „vrijedno i civilizirano“ što su Europljani donijeli u Afriku, može poistovjetiti s afričkim seljakom. Achebe je na te kritike oštro odgovorio u članku *Kolonijalistička kritika* (1990) u kojem je iznio sve ono loše što su Europljani

³⁹ Ibid., 536

⁴⁰ Ibid., 537

⁴¹ Chinua Achebe nigerijski je književnik iz naroda Ibo. Rođen je u istočnoj Nigeriji, u Ogidi 1930., a preminuo u Bostonu 2013. godine. Školovao se i studirao u Nigeriji. Predavao je književnost na sveučilištima u Nigeriji, Kanadi i SAD-u. Utjecao je na razvitak književnosti u Africi. Zanimaju ga odnosi između pojedinca i društva u povijesnom procesu promjene. U svoja četiri romana obuhvaća stotinu godina civilizacije Ibo (poslije nigerijske), od raspada tradicionalne zajednice pod naletom britanskog imperijalizma do nužnosti političke promjene i učinaka fenomena moći: *Sve se raspada* (*Things Fall Apart*) (1958), *Nelagoda* (*No Longer at Ease*) (1960), *Božja strijela* (*Arrow of God*) (1964), *Narodni čovjek* (*A Man for the People*) (1966). U djelu *Mravinjaci u savani* (*Anthills of the Savannah*) (1987) obrađuje odnos pojedinca i moći te ulogu pisca u društvu. U klasičan realistički roman unosi bogatstvo usmenoga naslijeđa. Proučava uporabu engleskog jezika u afričkoj književnosti. Ostala njegova djela: *Žrtveno jaje i druge priče* (*The Sacrificial Egg and Other Stories*) (1962) *Čuvaj se, brate po duši* (*Beware, Soul Brother*) (1971), *Nade i prepreke: izabrani eseji 1965–1987* (*Hopes and Impediments: Selected Essays 1965–1987*) (1988), *Dom i egzil* (*Home and Exile*) (2000). <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=275> (26. 7. 2019.)

donijeli i njihov negativan odnos prema Afrikancima. Naglašavao je kako su i Afrikanci baš poput Europljana višedimenzionalni, međusobno različiti i puni života.⁴²

Achebe je istaknuo potrebu za pisanjem nove povijesti, baš poput Fanona, a pod novom se poviješću misli na staru povijest prije dolaska Europljana, gdje se dobiva prava slika afričkog identiteta i smatrao je da se u tome ogleda glavni zadatak afričkog pisca.⁴³ Achebe je postavio zanimljivu tezu: „... da li(!) izuzetno književno djelo koje na nečovječan način predstavlja druge samo zato što oni pripadaju drugoj, gorjoj rasi, može i dalje biti veliko djelo? Odgovor je jasan: naravno da ne može.“⁴⁴ U ovom citatu Achebe se referira na *Srce tame* Josepha Conrada. Kritizira njegov nečovječan odnos prema crnim stanovnicima Afrike. Potpuno ih je obezličio i predstavio kao neljude. Potom postavlja pitanje na koje sam odgovara, može li neko djelo koje je stilski kvalitetno i vrijedno, biti veliko i cijenjeno ako se prema nekome odnosi neljudski. Achebe govori o *Srcu tame*, ali naravno da postoji još ovakvih djela na koje se to može primijeniti. Iako Achebe kritizira *Srce tame* jer smatra da potiče potlačivanje, taj roman se istovremeno smatra za jedan od prvih romana koji potiču antikolonijalizam⁴⁵.

Njega je uza sve to mučilo i pitanje jezika. Osjećao je da pisanje na jeziku kolonizatora nije dobro ako se baš protiv toga borite, no znao je da je većina njegova naroda nepismena i da bi pisanjem na svojem jeziku radio uzaludan posao jer ne bi imao publike. Achebe se odlučio za pisanje na engleskom jeziku uz elemente svoga jezika naroda Ibo kako bi čitatelja stalno podsjećao zašto i za koga piše. Radikalniji od njega bio je Ngugi wa Thiongo, Kenijac koji je smatrao da je jezik kolonizatora trajno zaprljan. On je pisao na jeziku plemena Gikuyu i to u duhu njihove usmene tradicije.⁴⁶

Vlast upravlja jezikom, što znači da kolonizator upravlja jezikom. Pridoda li se tome da je književnost umjetnost jezika, slijedi da kolonizator određuje što se smije pisati, a još važnije o čemu se ne smije pisati. Ako je tomu tako onda se postkolonijalnim tekstovima treba pristupiti s oprezom, moramo utvrditi gubi li se

⁴² Lešić, Zdenko i dr.: *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Ibid., 537-358

⁴³ Ibid., 538

⁴⁴ Burzyńska, Anna, Paweł Markowski, Michał: *Književne teorije XX. veka*, Službeni glasnik, Ibid., 610

⁴⁵ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Ibid., 42

⁴⁶ Lešić, Zdenko i dr.: *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Ibid., 538-539

proživljeno iskustvo u tekstu, jer se obično u pisanom tekstu iskustvo zamagljuje. Diskurs može uvelike pridonijeti tome kako će se na drugoga gledati i sada i s vremenskim odmakom.⁴⁷

Jezik i diskurs su oružje moći, stoga se postkolonijalni pisci njime moraju poslužiti kako bi okrenuli odnose moći. Oni su prepričali povijest iz vlastite perspektive. Kao dokaz da govore istinu, pozivali su se na druga književna djela. Neki su se pisci odlučili za drugačiji pristup, obnavljali su stare narodne oblike koji su do tada smatrani sekundarnima, neprikladnima za visoku književnost. To ne rade samo iz revolta i političkih razloga, već kako bi afirmirali vlastitu kulturu i omogućili njenu recepciju svima, a ne samo pripadnicima svoje kulture.⁴⁸ Kolonizatorov nametnut jezik sputava ljude kojima je nametnut u njihovu izrazu. Nametnut jezik jednostavno priječi njihove misaone procese.

2. 3. Edward W. Said – Orijentalizam

Edward Said⁴⁹ jedno je od najznačajnijih imena postkolonijalne kritike, riječ je teoretičaru koji je cijelu svoj opus posvetio istraživanju problema „drugosti“. U svojim je analizama Said Istok postavio naspram Zapadu, Orijent naspram Okcidentu. Porijeklo samog pojma „Orijent“, prema Saidu, europski je izum: „Orijent je gotovo i bio europski izum i od starine bijaše mjesto romance, egzotičnih bića, sjećanja i krajolika što kao duhovi progone, mjesto jedinstvenih iskustava. Sada se gubio; u stanovitom smislu on se dogodio, njegovo je vrijeme prošlo.“⁵⁰ Orijent je prije prikazivan kao lijepo, zagonetno, mistično mjesto koje je imalo pozitivne konotacije, no došlo je do pejorizacije značenja te riječi.

⁴⁷ Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Ibid., 55-56, 60

⁴⁸ Ibid., 205-206

⁴⁹ Edward Said: američki je teoretičar i kritičar palestinskoga podrijetla. Rođen je u Jeruzalemu 1935. Preminuo je u New Yorku 2003. godine. Dolazi iz kršćanske obitelji. S trinaest se godina preselio u Kairo. Jedan je od utemeljitelja postkolonijalne kritike. Čitav se život bori protiv iskorijenjenosti iz svoje domovine i neprihvaćenosti u novoj kulturi i okolini, no on je kao intelektualac to nepovoljno stanje iskoristio u svrhu znanosti gdje je iz prve ruke mogao govoriti o marginaliziranosti i iseljeništvu. Prva poznatija knjiga mu je *Počeci: intencija i metoda* (*Beginnings: Intention and Method*) iz 1975. Najvažnije i najpoznatije njegovo djelo je *Orijentalizam* (*Orientalism*) iz 1978. To je središnje djelo postkolonijalne kritike. Izazvao je velika razilaženja u mišljenju na akademskim i političkim razinama Istoka i Zapada. Kao odgovor na kritike 1993. godine je napisao knjigu *Kultura i imperijalizam* (*Culture and Imperialism*), njome je sustavno odgovorio na kritike. Time je iznio probleme s kojima se suočavaju potlačeni u djelima europske književnosti. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54017> (11. 7. 2019.)

⁵⁰ Said, Edward W.: *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1999., str. 7

Orijent ne budi kod svih ljudi iste asocijacije i emocije. Amerikanci zasigurno ne doživljavaju Orijent jednako kao i Europljani kojima je susjedan, a ni sami ga Europljani ne doživljavaju svi na isti način jer nisu svi imali identična iskustva s njegovim narodima. Zato se Said odlučio za opreku Orijent – Okcident jer on smatra da: „Orijent nije samo susjedan Europi; on je isto tako i mjesto najvećih, najbogatijih i najstarijih europskih kolonija, izvor njezinih civilizacija i jezika, njezin kulturni suparnik, jedna od njezinih najprodubljenijih i najpovratnijih predodžaba o Drugome.“⁵¹ Europi je Orijent ogledalo u kojem ona vidi sebe. Vidi sve što ona jest i sve što nije, kroz jezik, kulturu, religiju...

Orijentalizam je diskurs kojim se izražavaju kulturne i ideološke težnje i stavovi. On ima svoje ustanove, vokabular, znanost, stilove. „Orijentalizam je način mišljenja zasnovan na ontološkoj i epistemološkoj distinkciji između 'Orijenta' i (većinom) 'Okcidenta'.“⁵² Svrha postojanja i dokazivanje istine između Istoka i Zapada. Omalovažavanje istočnoga dijela svijeta, konstantno potlačivanje.

⁵¹ Ibid., 7-8

⁵² Ibid., 9

3. *Bijeli zubi*

Bijeli zubi (*White teeth*) roman je Zadie Smith⁵³. Ovaj bogati i vrlo razgranati roman Zadie Smith napisala je u svojim ranim dvadesetim godinama života, s obzirom na njezine godine mnogi ga opisuju epitetom „zrelo napisan roman“. Roman je odmah postao popularan. Bio je dobro prihvaćen kako od publike, tako i od kritike što se najjasnije očituje kroz niz prestižnih nagrada koje je roman osvojio: *Guardian*, *Whitebread*, *The New Talent Prize in WHS books Awards* i posebno treba istaknuti da je odlikovan nagradom za najbolju knjigu Commonwealtha 2001. godine⁵⁴. Roman je slojevito strukturiran. Ti slojevi se dijele na tri generacije dviju jamajčanskih i bangladeških obitelji, te židovske obitelji s poljskim korijenima. Sve su to obitelji imigranata koje su se pod raznim okolnostima našle u Britaniji i povezale. Njima ne smetaju njihove razlike u kulturi, religiji, običajima, povijesti. Stvorili su svoje hibridno okruženje. Potpuno su srušili barijere i njihova hibridnost koju su stvorili može služiti svima na primjer kako društvo može funkcionirati.

Priča obuhvaća odnos dvaju prijatelja koji su se upoznali za vrijeme Drugog svjetskog rata. Jedan do njih je Archibald Jones, Englez, koji je nakon razvoda sa suprugom htio počiniti samoubojstvo, no to mu ne polazi za rukom. Potom upoznaje dvadeset i osam godina mlađu Jamajčanku Claru Bowden te uskoro sklapa s njom brak. Drugi je Samad Iqbal, musliman iz Bangladeša koji je oženjen za Bangladešanku Alsanu koja je tridesetak godina mlađa od njega. Pratimo kako se Clara i Alsana polako sprijateljuju jer su shvatile da imaju iste brige sa starijim muževima i obije su trudne u isto vrijeme. Archibald i Clara dobivaju Irie, koja je fizički prava Jamajčanka, dok Samad i Alsana dobivaju bilzance Magida i Millata koji su fizički gotovo identični, ali su karakterno potpuna suprotnost. Njihova djeca idu zajedno u školi, stoga se druže i privatno i u školi. Pratimo njihove živote sve do adolescentske dobi Irie, Magida i Millata koji svojim roditeljima stvaraju mnogo problema. Potom pratimo Millatovo problematično ponašanje i pridruživanje opasnoj

⁵³ Zadie Smith je engleska književnica jamajčanskog podrijetla. Rođena je u Londonu 27. listopada 1975. godine. Otac joj je Englez, a majka Jamajčanka. Diplomirala je englesku književnost na Sveučilištu u Cambridgeu. Roman *Bijeli zubi* (2000) započela je pisati još za vrijeme studija. Ostala djela su joj *Sakupljač autograma* (2002), *O ljepoti* (2005), *London, NW* (2012), a osim navedenih romana piše i knjige ogleđa *Predomisli se: prigodni eseji* (2009).

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=70189> (26. 8. 2019.)

⁵⁴ Smith, Zadie: *Bijeli zubi*, Ambrozija, Zagreb, 2001., str. 356

udruzi Kevin. Potom je prikazan Magidov život u Indiji, gdje ga je otac poslao da postane pravi musliman, a vraća se kao potpuni ateist. Nadalje, pratimo likove Hortense Bowden, majku Clare Bowden i Ryana Toppsa, bivšeg dečka Clare Bowden, koji su Jehovini svjedoci te patničku mladost Clarine bake, Ambrosie Bowden. Priča prikazuje njihove unutarne i vanjske borbe s životom u imigraciji. Tu se javlja još i obitelj Chalfenovih, oni su treća generacija židovskih imigranata koji se prave da žive engleski život bolje od Engleza samih. Ima ovdje još mnogo malih situacija koje ovaj roman prikazuje.

Roman se jako dobro uklapa u okvire postkolonijalne teorije. Osobne se povijesti likova isprepliću s poviješću postkolonijalne Britanije. „Autorica donosi migrantske konflikte između krize identiteta i hibridnosti.“⁵⁵ Kroz cijeli se roman i kroz gotovo sve likove, u većoj ili manjoj mjeri, provlači kriza identiteta. Prikazuje se i život u hibridnim obiteljima, sve pozitivne i negativne strane takvoga života. Iako Zadie Smith veliča pozitivnu hibridnost, ponekad se vide i njezine negativne strane, što je i prirodno jer nema svršenog okruženja. Smith ovim romanom poziva na kulturnu i vjersku toleranciju, promovira i potiče život u simbiozi svih stanovnika. Ona smatra da se uz malo tolerancije i otvorenosti uma može lijepo i skladno živjeti bez da se nekoga vrednuje po njegovoj vjeri i nacionalnosti, već po njegovim kvalitetama kao osobe.

3. 1. Naratološka analiza romana *Bijeli zubi*

Naratološka analiza romana izvest će se prema knjizi *Uvod u naratologiju* Maše Grdešić, redom kojim je autorica izložila pojmove.

3. 1. 1. Fabula i siže

Maša Grdešić u svojoj knjizi donosi definiciju fabule i sižea koju je iznio Boris Tomaševski: „Fabulu pripovjednog teksta tako definira kao 'cjelokupnost događaja u njihovoj uzajamnoj unutarnoj povezanosti' te, nešto preciznije, kao 'cjelokupnost motiva u njihovoj logičnoj uzročno-vremenskoj povezanosti'. Fabula, dakle, uključuje i

⁵⁵ Winmayil, B.: „The Post-Postcolonial England in Zadie Smith’s *White Teeth*“, str. 2

kronološki slijed motiva (događaja) i njihovu kauzalnu *povezanost* dok je, nasuprot tome, *siže* 'cjelokupnost tih istih motiva u onome redoslijedu i povezanosti kako su izneseni u dijelu'.⁵⁶

U romanu *Bijeli zubi* fabula i siže se najvećim dijelom preklapaju. Zamijećena su razilaženja u dijelovima u kojima se govori kako su se upoznali Archibald i Samad, odnosno njihovo iskustvo u ratu, Clarino rođenje i život njezine majke na Jamajci, upoznavanje i veza s Rayanom Toppsom, priča o životu Magdala Pande. U tim se slučajevima autor služi analepsom. Javlja se i elipsa: „kada se potpuno izostavi jedan isječak fabularnog vremena, kao kad se pričanje prekine i onda nastavi napomenom 'poslije godinu dana...'.“⁵⁷ Elipsa na kraju romana: „... od sedam godina kasnije, na kojima su Irie, Joshua i Hortense kako sjede kraj Karipskog mora (jer na kraju Irie i Josuha postaju ljubavnici...).“⁵⁸

3. 1. 2. Vrijeme

Vrijeme se u pripovjednom tekstu najbolje može opisati riječima koje donosi Maša Grdešić u svojoj knjizi, a izvorno potječu od Rimmon-Kenana: „Vrijeme u pripovjednom tekstu najjednostavnije se može definirati kao odnos kronologije između priče i teksta, odnosno fabule i sižea ili priče i diskursa.“⁵⁹ Moglo bi se ustvrditi kako je vrijeme u književnosti više prostorno nego vremensko jer se radnje koje se odvijaju istovremeno ne mogu u isto vrijeme ispričati, nego se mora ispričati jedna pa drugo i onda se mora naglasiti u tekstu da se to odvijalo u isto vrijeme. U romanu *Bijeli zubi* narativno vrijeme se ne preklapa s fabularnim vremenom. Radnja romana započinje prvoga siječnja 1975. godine u šest sati i dvadeset sedam minuta, no kasnije se vraća u daleku 1945. godinu kada se Archibald i Samad upoznaju te se prisjećaju starijih pisama iz ranijih godina. Potom, radnja se u jednom trenutku vraća u davnu 1857. g. kada je Magdal Pande ispucao prvi metak pobune, a nakratko i u 1907. kada je rođena Hortense Bowden.

⁵⁶ Grdešić, Maša: *Uvod u naratologiju*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2015., str. 16

⁵⁷ Lešić, Zdenko: *Teorija Književnosti*, Službeni Glasnik, Beograd, 2008., str. 253

⁵⁸ Smith, Zadie: *Bijeli zubi*, Ambrozija, Ibid., 350

⁵⁹ Rimmon-Kenan cit. prema Grdešić, Maša: *Uvod u naratologiju*, Leykam international d.o.o., Ibid., 25

3. 1. 3. Likovi

Maša Grdešić ukazuje na bitan aspekt naratološkog poimanja likova: „Iako čitateljice i čitatelji likove redovito tretiraju kao 'osobe' slične stvarnim ljudima, teorija propovijedanja, a osobito strukturalna analiza pripovjednih tekstova, taj pristup pokušava obeshrabruti. Kako objašnjava Barthes, strukturalna analiza 'dobro pazi da ne definira lik u okviru psihološke biti', već isključivo kao sudionika radnje, jer smatra kako je lik 'uvijek samo kritička racionalizacija koju je naša epoha nametnula čistim nosiocima pripovjedne radnje'.“⁶⁰ Likove će stoga naratologija najčešće nazivati akterima ili aktantima, što ističe njihovu ulogu u razvoju radnje, odnosno njihove funkcije u pripovjednom tekstu. Istovremeno, likove se može odrediti prema njihovoj psihološkoj razrađenosti kao što to navodi Foster u *Uvodu u naratologiju* Maše Grdešić, pri čemu razlikujemo plošni i zaokružene likove. Nadalje, Rimmon-Kenan razlikuje likove prema stupnju njihove kompleksnosti, razvoju i unutarnjem životu.

U romanu *Bijeli zubi* kao zaokružene likove, kompleksne, razvijene s bogatim unutarnjim životom možemo izdvojiti Archibalda, Samada i manjim dijelom Irie. Oni su pokretači radnje, oko njih se sve odvija, zbog njih se sve odvija, dok su ostali likovi samo u funkciji razvoja radnje. Kako bi se Archibald ostvario trebala mu je bivša žena, trebala mu je Clara i ostali manje važni likovi. Clara, Alsana, Millat, Magid i Chalfenovi manje su zaokruženi likovi od gore navedenih jer o njima samima saznajemo manje informacija, nemamo uvid u njihov tok svijesti kao što je to slučaj s ranije navedenim likovima. Oni međusobno čine dio radnje bez glavnih aktera, ali to je kako bi roman dobio širu sliku. Dok imamo jako plošne likove poput Hortense, Poppy Burt-Jones, Ryana Toppsa i tako dalje, koji su tu samo kako bi se neki likovi mogli ostvariti i kako bi se saznala prošlost nekih likova. Veoma su plošni, malo znamo o njima i nemaju razrađen unutarnji život.

3. 1. 4. Okolina

Okolina u kojoj se likovi nalaze veoma je važna jer ih određuje. Za ovaj rad je okolina vrlo važna jer je upravo okolina ta koja stvara probleme likovima. U ovom

⁶⁰ Ibid., 62

romanu šira okolina jesu stanovnici multikulturalnog sjeverozapadnog Londona. Svi važni likovi su imigranti osim Archibalda, dakle svi su u stranoj zemlji u kojoj pokušavaju naći svoje „mjesto pod suncem“. Došli su u potrazi za boljim životom, za sebe i za svoju djecu. Neki su se likovi našli tamo „ni krivi ni dužni“ jer su se tamo rodili, za njih je to normalno okruženje iako nikada neće biti prihvaćeni. Svaki izlazak na ulicu donosi novu osudu. Svi su vrednovani temeljem izgleda.

3. 1. 5. Pripovjedač

„...pripovjedna proza zbog ovisnosti o jezičnom mediju ne može imitirati činove, već ih mora prepričati, kazivati, odnosno pripovijedati. Nositelj tog kazivanja u pripovjednom tekstu naziva se pripovjedačem...“⁶¹ Valja naglasiti da taj kazivač odnosno pripovjedač nije autor, pripovjedač je tekstualna instanca ili funkcija, a autor stvarna osoba koja postoji izvan teksta. Nadalje, ističe Grdešić, „pripovjedač je uvijek na jednoj razini iznad događajima o kojima pripovijeda.“⁶² U ovom romanu pripovjedač je ekstradijegetički, jer on pripovijeda priču u kojoj ne sudjeluje. U priči se ne osjeti njegova prisutnost. On o likovima i događajima govori u trećem licu. On kao da se nalazi izvan svijeta o kojemu govori. Takav se pripovjedač zove još i skrivenim pripovjedačem. Booth je takav tip pripovjedača, navodi Grdešić, nazvao i „implicitni autor“, jer autoru služi kao „drugo ja“.

3. 1. 6. Fokalizacija

„Fokalizacija je termin koji je skovao Gérard Genette kako bi zamijenio, prema njegovom mišljenju, neadekvatne postojeće termine 'perspektiva' i 'točka gledišta' (*point of view*).“⁶³ Genette je napravio podjelu na tri vrste fokalizacije: nulta, unutarnja i vanjska. Nulta fokalizacija je ona sa sveznajućim pripovjedačem. Unutarnja fokalizacija je ona u kojoj je fokalizator jedan od likova. Vanjska fokalizacija je ona u kojoj nemamo izravan uvid u misli likova, već o njima saznajemo isključivo iz njihovih postupaka. S obzirom da u romanu *Bijeli zubi* imamo sveznajućeg pripovjedača, može se zaključiti da je riječ o romanu s nultom fokalizacijom.

⁶¹ Ibid., 8

⁶² Ibid., 94

⁶³ Ibid., 127

3. 2. Problem drugosti u romanu *Bijeli zubi*

Analiza načina na koji roman *Bijeli zubi* problematizira pitanje „drugosti“ fokusirat će se na odnose među likovima, bliski odnosi prijateljski, obiteljski ili neprijateljski.

3. 2. 1. Archibald Jones i Samad Iqbal

Ovo neobično prijateljstvo koje upoznajemo na početku romana primjer je potpune tolerancije prema nečijem podrijetlu. Kao što je već rečeno, Archibald je Englez, a Samad musliman iz Bangladeša. Iako je njih spojilo ratno iskustvo, prijateljstvo se nastavilo i nakon rata, iako nije moralo jer su njih dvoje potpuno različiti ljudi po osobnosti, vjeri, kulturi, interesima u životu. Ovaj nam je odnos važan kako bi pokazali dokidanje drugosti, što je pozitivno i poželjno. No ovaj smo odnos spomenuli jer je riječ o dva glavna lika u romanu i od kojih sve polazi.

Iako je ovo prijateljstvo primjer suživota ljudi različitog porijekla, nije od početka bilo tako. Navedimo nekoliko takvih situacija. Prva situacija je kad su u ratu morali popraviti radio u tenku kako bi se mogli povezati s vojnom bazom. Samad je imao potrebno znanje kako popraviti radio, ali mu je ruka bila ozlijeđena, dok je Archibald imao zdrave ruke, ali nije znao ništa o takvim aparatima. Tada je Samad davao upute Archibaldu.

„Bilo je to neobično, Indijac koji govori Englezu što da radi – ali nekako su im tišina i muškost ovog posla pomogli u tome.“⁶⁴

Zbog obostrane su koristi prešli preko međusobnih kulturnih razlika. Morali su surađivati kako bi preživjeli i to ih je povezal za cijeli život. No istaknuto je u tekstu da se u drugim okolnostima ne bi stvorilo cijeloživotno prijateljstvo.

„Ukratko, bila je to upravo ona vrsta prijateljstva koju Englez stvara na godišnjem odmoru, koju može stvoriti isključivo na godišnjem odmoru. Prijateljstvo koje nadilazi

⁶⁴ Smith, Zadie: *Bijeli zubi*, Ambrozija, Ibid., 64

stalež i rasu, prijateljstvo kojemu je temelj fizička blizina i koje preživljava jer Englez pretpostavlja da se fizička blizina neće nastaviti.“⁶⁵

Razlog tome je što Englez smatra da ljudi iz ostalih kultura nisu dorasli njihovome društvu. No tada Samad ispriča priču o svom pradjedu Magdal Pandi jer je želio s Archibaldom podijeliti nešto što bi produbilo njihov odnos:

„ (...) Samad je odlučio zacementirati svoje prijateljstvo s Archiem.“⁶⁶

Nakon što su njih dvojica prešli preko početnih razlika, razvili su prijateljstvo za čitav život. Postali su nerazdvojni, čak se Samad preselio bliže Archibaldu:

„Malo zbog nostalgije, a malo i zbog toga što je on bio jedina osoba koju je poznavao na ovom malom otoku, potražio je Archija i uselio u isti londonski okrug. I tako se, polako ali sigurno, između dva muškarca ponovno rasplamsala neka vrsta prijateljstva.“⁶⁷

Napravili su svoje malo hibridno okruženje i svakodnevno odlično funkcioniraju zajedno. Jedni bez drugih ne mogu. Archibald i Samad su se toliko vezali jedan za drugoga jer njihovo prijateljstvo i iskustvo rata predstavlja njihovu zajedničku povijest. Taj odbлесak iz mladosti i dalje konstituira njihove identitete jer, čak i ako se sve oko njih raspadne, to im iskustvo nitko ne može oduzeti.

3. 2. 2. Archibald i Clara

Odnos Archibalda i Clare također ukazuje na pozitivno dokidanje drugosti, odnosno mogućnost uspostavljanja istinskog odnosa s pripadnicima različitih kultura. Iako njihov brak, jednako kao i prijateljstvo Archibalda i Samada, ne može unijeti promjene u društvo, barem služe kao primjer interkulturalne tolerancije ljudima u svojoj okolini. No opis Clare koji dobivamo na početku ne ukazuje nam na to da Archibaldu nije smetala boja njezine puti. „Clara Bowden bila je prelijepa u svakom mogućem smislu, osim možda u klasičnom, zbog vrline crne puti. Clara Bowden bila je iznimno visoka, tamna kao ebanovina (...).“⁶⁸ Njezina je privlačnost nadvladala boju njezine puti. Još jedan od razloga zašto Archibaldu to nije smetalo jest to što se

⁶⁵ Ibid., 66

⁶⁶ Ibid., 68

⁶⁷ Ibid., 13

⁶⁸ Ibid., 20

malo prije njihova susreta htio ubiti. Slično tome, Clara se vjerojatno nikad ne bi udala za Archibalda da nije bježala od bivšeg dečka Ryana.

Archibald je prijatelj sa Samadom, Bangladežaninom, oženjen je Jamajčankom, no ipak nije lišen stereotipnih stavova kojih se drži društvo oko njega.

„Samad i Alsana Iqbal, koji nisu bili *od te vrste* Indijaca (kao što po Archijevom mišljenju ni Clara nije bila *od te vrste* crnaca) (...).“⁶⁹

Njegov brak s Clarom ne otklanja njegovo mišljenje prema crncima, već on Claru ne smatra tipičnom osobom crne boje kože, kao što Samada ne smatra tipičnim Indijcem. Archibald možda nije dobro teorijski upoznat s multikulturalizmom, ali može poslužiti za primjer kako nije teško otkloniti drugost. Njihov brak za njih ne predstavlja problem, ali za ljude oko njih da. Hortense se odrekla Clare zbog njezina braka s Archibaldom.

„Hortense se žestoko protivila ovoj vezi, ali više zbog rase nego zbog godina i jednog se jutro na pragu, kad je čula za to, odmah odrekla svoje kćeri.“⁷⁰

Hortense se odrekla Clare jer se udala za bijelca, ona preko toga nije mogla preći. Manje joj je smetala razlika u godinama, Clara je imala samo devetnaest godina, a Archibald četrdeset i sedam. Većini bi roditelja razlika u godinama stvarala problem. No to nije jedini primjer u kojem njihov brak smeta drugim ljudima, tu je i nekoliko situacija s njegova posla. Archibald je objavio da će postati otac i komentira kako bi njegovo dijete moglo izgledati na što mu kolegica kaže:

„(...) al' zar nije tvoja žena, mislim, *obojana*?“⁷¹

Maureen, kolegica s posla, Claru naziva „obojanom“. Ali to nije jedina situacija s Maureen. Ona je, kao i ostali kolege, ostala zatečena kada je vidjela Claru, jer Archibald na poslu nije rekao da je Clara tamnoputa.

„ -'Oh, Archie, *stvarno* si smiješan' rekla je Maureen tužno jer joj se Archie oduvijek *pomalo* sviđao, ali nikada više od pomalo zbog tog njegovog čudnog ponašanja, uvijek je pričao s Pakistancima i Karibljanima kao da ni ne primjećuje, a

⁶⁹ Ibid., 40

⁷⁰ Ibid., 35

⁷¹ Ibid., 49

sad je još i oženio jednu i nije ni pomislio kako bi bilo zgodno spomenuti njezinu boju sve do uredske večere kad se pojavila crna kao noć i Maureen se skoro ugušila svojom salatom od račića.⁷²

Archibald nije spomenuo boju kože svoje supruge jer je smatrao da to nije važno, što u biti i ne bi trebalo biti važno. No ljudima oko njega bilo je šokantno što on nije takvo što spomenuo ranije govoreći o svojoj supruzi, što pokazuje kako su njegovi kolege puni stereotipa. Kasnije u tekstu šef Archibaldu pokušava objasniti zašto ne može doći na iduću uredsku zabavu, ali mu pritom ne želi reći da je razlog tome njegova supruga, odnosno boja njezine kože pa krivicu svaljuje na supruge svojih kolega koje su navodno ljubomorne na Clarinu ljepotu.

„Ona uredska večera prošli mjesec – bilo je neugodno Archie(...) kao što sam reko, nije da sam rasist(...) Vidiš suprugama se to ne sviđa jer, budimo iskreni, ona je stvarno nešto, prava ljepotica – nevjerojatne noge, Archie čestitam ti na tim nogama (...).“⁷³

Šefovo prikrivanje pravog razloga zašto ne želi Archibalda na zabavi kao i ton kojim to govori odaje nam da je on itekako svjestan da su to rasistički stavovi, i iako ih se ne misli odreći, pred Archibaldom ih ne želi otvoreno izraziti. U ovom slučaju dakle bijelac diskriminira dugog bijelca zbog rase njegove supruge.

Ono što je lijepo i pozitivno u vezi Clare i Archibalda jest to što su oni prihvatili međusobne fizičke razlike. Također, ne smeta im što društvo misli o njima. Oni su prepoznali jedno u drugome osobnost, a ne boju kože i kulturu. Oni svoj brak i svoju kćer doživljavaju potpuno normalno, za sebe oni su normalna obitelj, kako bi ih i drugi trebali doživljavati. Oni su stvorili pozitivno hibridno okruženje i hibridnu obitelj. Archibald je ponosan na svoju ženu, na njezin izgled.

3. 2. 3. Irie, Magid i Millat

Irie, Magid i Millat rođeni su u Engleskoj, ali su obilježeni genima svojih roditelja koji su u Engleskog tretirani kao stranci. Uvijek su gledani kao nepoželjni. Njihovi su roditelji imigranti, pa su time i oni u Engleskoj imigranti, ako se pita ljude oko njih, bez

⁷² Ibid., 49

⁷³ Ibid., 51

obzira što su se stopili s engleskom kulturom. Ma kakva im kultura bila, njihov izgled će uvijek biti zamijećen, bit će obilježeni.

U svome su se životu mnogo puta susreli s rasizmom i stereotipima, no ovdje ćemo izdvojiti jednu situaciju sa starcem J. P. Hamiltonom. Irie, Magid i Millat su prijatelji koji žive blizu jedni drugima i idu u istu školu. Škola im je dodijelila zadatak da obiđu starije i nemoćne ljude u okolici u kojoj žive i da naprave za njih dobro djelo. Irie, Magid i Millat su napunili vrećice i uputili se u stan starca Hamiltona. Već kada su došli na vrata pripovjedač ističe boju njihove kože što nas upućuje na to da ovaj susret neće dobro završiti:

„Gospodin J. P. Hamilton, suočen s troje tamnopute djece koja su čvrsto držala neizmjernu količinu projektila, bio je potpuno iznenađen.“⁷⁴

Ova su djeca imala namjeru napraviti dobro djelo i uveseliti starijeg čovjeka posjetom i hranom. Hranu starac odmah poistovjećuje s projektilima, s nečim negativnim, nečim što može ozlijediti, a kao nešto pozitivno. On ih je odmah odlučio potjerati sa svoga praga:

„Moram vas zamoliti da se uklonite s moga praga. Ja uopće nemam novaca, i zato ako je vaša namjera pljačkanje i prodavanje, bojim se da ćete biti razočarani.“⁷⁵

Starac nije niti pomislio da su ova djeca htjela napraviti nešto lijepo, odmah je boju njihove kože povezao s razbojništvom i krađom, bez obzira što su to djeca. Njegov je stereotip da su imigranti kriminalci. To je potkrijepio i riječima i tonom kojim je to rekao. Kada su mu djeca objasnili da dolaze iz škole i da je sve besplatno, starac ih pušta unutra, ali to znatno ne mijenja situaciju, dapače, ona postaje još gora. Starac im je krenuo pričati kako je u ratu ubijao crnce:

„Čovjek nekada zaboravi važnost svojih zubi. (...) Nije uvijek mudro imati čiste bijele zube, je l' tako? *Par exemplum*: kada sam ja bio u Kongu, jedini način na koji sam mogao prepoznati crnju bio je po bjelini njegovih zuba, ako znate što hoću reći. Strašna je to stvar. Mračno k'o u paklu, tako je bilo. I vidite, umirali su zbog toga, znate? Jadne beštije.“⁷⁶

⁷⁴ Ibid., 112-113

⁷⁵ Ibid., 113

⁷⁶ Ibid., 115

Hamilton uopće ne pazi na izbor riječi, direktno iskazuje svoj rasizam pred tom djecom. Ne pazi na to da djeca uopće ne bi trebala slušati kakve je grozote on radio u ratu. Nakon toga Millat je pokušao reći da se njihov otac borio u ratu na engleskoj strani, na što ga je starac ismijao:

„Bojim se da si pogriješio (...) sigurno nije bilo obojanih, koliko se ja sjećam – iako vjerojatno danas to ne smiješ tako reći, zar ne?“⁷⁷

Svjestan je da je to što govori rasizam. On je tu djecu svrstao u istu kategoriju s ljudima koje je ubijao u ratu. Time što je Millat reko da je i njegov otac bio u ratu, htio je starcu poručiti da su on i njegova obitelj u Engleskoj isti kao i on, da oni nisu drugi, da nisu stranci, ali uzalud.

Ne treba navoditi više primjera iz romana što se tiče isključivanja ove djece u društvu jer su sve situacije slične. Njih se troje prosuđuje po njihovom izgledu, oni se bore protiv toga i ne osjećaju se drugačijima u okolini u kojoj žive, ali ih svi doživljavaju kao „druge“.

Millat je lik koji se najbolje uklopio u društvo, njemu ne smetaju osude jer je on svojom dominantnom osobnošću stvorio puno prijatelja. On je siguran u sebe i ima dovoljno samopouzdanja da mu pokoji komentar na boju njegove kože uopće ne smeta. Ljudi su naviknuli na njegovu dominaciju. Čak i na to da ih on brani.

„Radi se o tome da se ljudi oslanjaju na mene. Njima je potrebno da ja budem Millat. Dobri stari Millat. Bjesni Millat. Sigurni, mangup, Millat. Trebaju me da budem frajer. To je, *tako reći*, moja odgovornost.“⁷⁸

Njegov je dominantni karakter pridobio ljude. Ili im se sviđao ili su ga se bojali, u svakom slučaju on je bio ponosan na hibridnost vlastitog identiteta. On se mogao uklopiti sa svima, s Bangladešanima, s Englezima, s drugim doseljenicima.

„Morao je uvijek zadovoljiti sve ljude. Istočno londonskim wide boysima u bijelim trapericama i šarenim majicama on je bio zajebant, onaj koji je riskirao, poštovani

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid., 179

zavodnik. Crnim dečkima je bio brat po džointu i cijenjena mušterija. Azijskim dečkima, junak i glasnogovornik. Socijalni kameleon.“⁷⁹

3. 2. 4. Jonesovi i Iqbalovi nasuprot Chalfenima

O Jonesovima i Iqbalima znamo već dosta, a Chalfenovi se javljaju u zadnjem dijelu romana. Te se tri obitelji povezuju preko svoje djece. Joshua, sin Chalfenovih ide u školu s Irie, Magidom i Millatom. Djeca Jonesa i Iqbalovih odlično se slažu s Chalfenovima dok se roditelji nikako ne mogu povezati, dapače, čak se međusobno i ne vole i ne podržavaju druženje svoje djece s njima. Prva razina na kojoj se ne mogu povezati je ona poslovna, jer su Chalfenovi znanstvenici, dakle pripadnici su više društvene klase od Jones-Iqbalovih, već se tu razilaze u stavovima jer se Chalfenovi ponašaju kao da su bolji i vrijedniji od njih. Druga razina na kojoj se ne slažu je po pitanju podrijetla. Iako su Chalfenovi podrijetlom Poljaci, oni se toga ne drže i smatraju se pravim Britancima, kako jedan naslov u romanu upućuje, „Engleskije od Engleza“,⁸⁰. Ostalima smeta to njihovo skrivanje vlastitoga podrijetla i to što se prave se da jesu nešto što nisu. Osim toga oni nemaju prijatelja, a po prethodnom opisu razumljivo je i zašto, oni su sami sebi dovoljni, bar oni tako misle.

„Chalfenovi nisu imali prijatelja. Družili su se većinom sa širom obitelji Chalfen (*dobri geni* o kojima se toliko pričalo: dva znanstvenika, jedan matematičar, tri psihijatra i mladi rođak koji radi za Labuirističku stranku). (...) Zaključak: Chalfenovi nisu trebali druge ljude. Govorili su o sebi u imenicama, glagolima i povremeno pridjevima: *To je chalfenovski način, A onda je izgovorio pravi chalfenizam, On opet chalfenuje, Moramo biti malo chalfenskiji oko toga.*“⁸¹

Ovaj citat otkriva kako su ovi ljudi nepodnošljivi, odnosno da je riječ o ljudima koje malotko voli. Takvi se ljudi ponašaju kao da su superiorni i mogu se družiti samo sa sebi sličnima. Upravo zato Jonesovima i Iqbalovima nije bilo jasno kako se njihova djeca mogu družiti s njima. No što se tiče Chalfenovih oni imaju obrnut odnos, sin Joshua se divi Irie i Millatu, a ne shvaća svoje roditelje.

⁷⁹ Ibid., 179-180

⁸⁰ Ibid., 240

⁸¹ Ibid., 208

Chalfenovi nisu rasisti prema Jones i Iqbalovoj djeci, oni boju njihove kože nazivaju egzotičnom. Vjeruju u multikulturalizam, čak i previše pa si daju slobodu da se izražavaju neprimjerno:

„Oscar voli kad su nam stranci u kući, njega to jako simulira. Osobito ako su tamnopusiti!“⁸²

Ona toliko želi izraziti svoju liberalnost, svoju multikulturalnost da se na kraju izražava neprimjerno i diskriminirajuće. Irie dok to sluša osjeća se izuzetno neugodno i izloženo. Isto tako kada Marcus hvali njezine obline.

„Ti si *krupna* djevojka. Hmm... hvala. Mi to ovdje volimo – prave izjelice.“⁸³

On je pod „krupna“ mislio na obline kakve odlikuju jamajčanske žene. Prije svega, nije primjereno da muškarac takve komentare upućuje ženi, a posebice odrastao muškarac adolescentici. Marcus je to rekao s takvim tonom kao da je to sasvim normalno, ali nije. Kasnije sličnu stvar radi i Joyce.

Nadalje, Chalfenovi se rasistički ponašaju prema odraslim članovima obitelji Jones i Iqbal. Na primjer Alsana šalje svoju nećakinju Neenu kod Chalfenovih u izvidnicu. Neena dolazi na ručak sa svojom djevojkom i Marcus joj upućuje neprimjerene komentare, a da on uopće nije svjestan da su neprimjereni.

„- 'Ne mogu da ne pomislim,' rekao je Marcus prečuvši, 'kako bi Chalfenovi muškarci i Iqbalove žene bili nevjerojatan spoj. (...) Vi biste nama davale seks a mi vama osjećajnost ili tako nešto. Hej? Držale bi Chalfena na vrhovima prstiju – vatrene ste kao Iqbal. Indijska strast'.“⁸⁴

Marcus stereotipizira indijsku seksualnost. Orijentalne žene su mu jako privlačne, ali ovakvim izjavama izražava ne samo rasističke, već i seksističke stavove. Smatra da sve što misli može otvoreno reći i da pri tome ne vrijeđa nikoga. Nakon što se Neena pokuša obraniti i reći mu da joj se tako ne smije obraćati, on ispravlja njezin govor i time sebe uzdiže iznad nje, naglašava tko je on, on je Englez. Ukratko, pokazuje se, dakle, da Joyce i Marcus Chalfen koji veličaju sebe kao samoprovane liberale i multikulturaliste, nisu ništa drugo nego rasisti.

⁸² Ibid., 216

⁸³ Ibid., 210

⁸⁴ Ibid., 230

3. 2. 5. Isti u različitosti – Clara i Ryan Topps

Clara Bowden i Ryan Topps bili su ljubavni par u srednjoj školi. Oboje su u svojoj školi bili doživljavani kao „drugi“ i upravo je to ono što ih je spojilo. Clara je kao Jamajčanka bila „druga“ zbog svog porijekla, a Ryan zbog svog neuglednog izgleda što se djeci u školi nije sviđalo te su ga zvali:

„...Zadnji Čovjek na Zemlji. Svaka je škola imala jednog, a u školi Sv. Jude, kao i na drugim učilištima, djevojke su bile te koje su odabirale i lansirale ovaj nadimak. Naravno, postojale su varijacije:

Gospodin *Ni za milijun funti.*

Gospodin *Ni da spasim majci život.*

Gospodin *Ni za mir u cijelom svijetu.*⁸⁵

Clara je jako dobro znala za tu podjelu, kao i to da je Ryan proglašen najneuglednijim mladićem u školi. No kako ni ona sama nije uživala naročit ugled u školi, to joj nije smetalo. Ono što je njoj bilo važno jest spoznaja da je društvo njega odbacilo, baš kao i nju, zato što nisu kao svi ostali oko njih:

„On je bio gomila nespretnih fizičkih osobina. (...) Clara Bowden je bila štrkljavi Jehovin svjedok ispupčenih prednjih zubi i vidjela je u Ryanu srodnu dušu. (...) ...znala je da on nije bio, kao ni ona, niti Irac niti rimokatolik, što ih je činilo dvama otocima koji su plutali okruženi rimokatoličkim oceanom Sv. Jude...“⁸⁶

Iako su ih svi gledali kao „druge“ i nepoželjne, oni su se ipak pronašli. Pronašli su se upravo u vlastitoj „drugosti“. Za isticanje njihove „drugosti“ nisu bili zaslužni samo učenici već i učitelji, što je posebno za osudu. No Clara je barem s Ryanom mogla biti svoja i bez da se morala sramiti svoga podrijetla.

„Ryanova nepopularnost u školi Sv. Jude bila je jednaka Clarinoj.“⁸⁷

Ryanova uloga u oblikovanju Clarina života nije se sastojala samo u tome što su oboje bili izolirani i što joj on pravio društvo. Može se reći kako je Ryan Claru

⁸⁵ Ibid., 23-24

⁸⁶ Ibid., 23

⁸⁷ Ibid., 24

pokvario i okrenuo ju od onoga što ju je učila njezina majka. To je važno napomenuti da bismo mogli shvatiti kako je Clara na kraju završila s osobom poput Archibalda.

„Clarina neobjašnjiva predanost Ryanu Toppsu nije poznavala granice. Nadilazilo je to njegov loš izgled, napornu narav i ružne navike. U principu nadilazilo je to Ryana...“⁸⁸

Ona je u Ryanu vidjela simbol svoje slobode. Ona se nije zaljubila u njega, već u slobodu koju joj je on pružao. On je bio simbol njezina spasa.⁸⁹ Njihovoj je vezi došao kraj kada je Hortense, Clarina majka, uspjela preobratiti Ryana u Jehovine svjedoke i uvjerila ga da Clari treba pomoć.

„Nije moglo biti, *ali je ipak bilo*. (...) Suprotnosti Ryana i Hortense su se nekako srele u njihovim logičnim krajnostima... Odjednom su spašeni i ne spašeni zatvorili čudesni krug. Hortense i Ryan su pokušavali spasiti *nju*.“⁹⁰

Kada je Ryan prestao biti simbolom njezine slobode, Clara je otišla od njega. Ta poveznica „drugosti“ koja ih je povezivala prekinula se i Clara nije više imala razloga biti s Ryanom. Pošto su njih dvoje proizašli iz različitih vjera i kultura, njihova je veza također primjer toga kako neke ljude međusobne vjerske i kulturne razlike ne sprječavaju da budu zajedno.

3. 2. 6. Poppy Burt-Johnes

Samad Iqbal i Poppy Burt-Johnes bili su ljubavnici. Upoznali su se u školi Samadove djece gdje je Poppy učiteljica glazbenog, pri čemu je važno istaknuti da je ona Engleskinja bijele puti. Samada je privukla njezina senzualnost i seksualnost, a Poppy je u vezu uvukla znatiželja za orijentalnom kulturom. Iako bi se njezina znatiželja za njegovom kulturom mogla nazvati interkulturalizmom, ona to zapravo nije. Naime, ona uopće ne razlikuje različite orijentalne kulture i države Istoka, za nju je to sve isto. S obzirom da su njoj te kulture uistinu strane, njeno neznanje u tom pogledu nije neobično. No kad joj je jednom zgodom Samad pokušao objasniti

⁸⁸ Ibid., 29

⁸⁹ Aydemir, Gül Deniz Demirel: „Why Can't We Still Be Friends?: Othering in intercultural relationships in E. M. Forster's *A Passage To India* and Zadie Smith's *White Teeth*“, 2015., str. 82

⁹⁰ Smith, Zadie: *Bijeli zubi*, Ambrozija, Ibid., 32

razliku između tih različitih kultura, ispostavilo se da nju to uopće nije zanimalo, da je za nju to sve bilo isto.

„... znate mene jako zanima indijska kultura. (...) 'Znate, ja ustvari nisam iz Indije' rekao je Samad, sa znatno više strpljenja nego što je upotrijebio ikad prije svih onih puta kad je morao ponavljati ovu rečenicu od kada se doselio u Englesku. Poppy Burt-Jones je bila iznenađena i razočarana: 'Niste?' 'Ne. Ja sam iz Bangladeša.' 'Bangladeša...' 'Prije toga iz Pakistana. Prije toga iz Bengala.' 'Oh tako. Onda, negdje u sličnom kvartu.'“⁹¹

Ovaj je citat izuzetno važan jer se iz njega može iščitati puno toga. Prvo što upada u oči jest to što je za Poppy Burt-Jones razlika između Pakistana, Bangladeša i Bengala slično kao da je riječ o različitim uličnim kvartovima. Uopće je ne zanima odakle je on točno, bitno je da je egzotično. Druga važna stvar je da je Samad na to reagirao potpuno smireno, dok je naglašeno da inače žustrije reagira na takvo nerazlikovanje i nepoštovanje. Može se stoga zaključiti da Samada diskriminacija manje muči ako je izražava privlačna žena. U ovom je slučaju bila riječ upravo o primjeru diskriminacije koju on inače najviše mrzi. Poppy promašuje cijeli njegov identitet, ali njemu to ne smeta.

Istovremeno, bilo je i situacija u kojima je Poppy Burt-Jones na ispravan način reagirala po pitanju kulturalnih razlika te je čak znala u razredu ukazivati na neprimjerenost vrijeđanja drugih kultura.

„ 'Mislim da nije' počela je Poppy Burt-Jones, pokušavajući nadglasati hu-hah, onda, podižući glas za nekoliko decibela, 'MISLIM DA TO NIJE LIJEPO...' i tu je njen glas skliznuo natrag u normalu kad je razred primijetio ljutit ton i utišao se. 'Mislim da nije lijepo rugati se *tuđoj kulturi*.'“⁹²

Primijetila je da se razred ruga i ukorila ih je, ali nije bila svjesna toga da je i sama na sličan način vrijeđala Samada. To bismo mogli povezati s ulogom nastavnice. Kad je u na radnom mjestu u školi, osjeća se dužnom prekoriti učenike zbog vrijeđanja drugih kultura, a u slobodno vrijeme to ju ne zanima.

⁹¹ Ibid., 90

⁹² Ibid., 104

Ipak mora se istaknuti da ona uvažava kulturalne razlike, te da se bori protiv obilježavanja ljudi u školi kao „drugih“. Ona svojim neznanjem može uvrijediti, ali to svakako ne čini namjerno.

3. 2. 7. Diskriminiranje Ambrosie Bowden

Ambrosija Bowden bila je majka Hortense i baka Clare Bowden. Ona je Jamajčanka koja je u mladosti sreća kapetana Charlija Durhama što je zauvijek promijenilo tijek njenog života, a time i svoje kćeri i unuke. Ambrosija je bila kuća pomoćnica koju je kapetan Durham seksualno iskorištavao te je ostala trudna. Kao da to nije bilo dovoljno, on je odlučio da joj želi pružiti englesko obrazovanje, kako bi stekla lijepe manire. Time je pokazao da misli kako je nadmoćan nad njom jer je obrazovaniji i dao si je za pravo upravljati njezinim životom. Usadio je u njezinu svijest da su Englezi superiorni u odnosu na Jamajčane. On smatra da radi dobro djelo time što je obrazuje, tako bar opravdava sebe i uopće ga ne dotiče to što ju iskorištava.

„Kad Englez želi biti velikodušan, *prvo* što pitaš je zašto, jer uvijek postoji neki razlog.“⁹³

Čak je i vrlo mlada Ambrosija uvidjela da on to ne radi kako bi ju nešto naučio, već kako bi opravdao sebe.

„Kapetan Durham joj je rekao da će njihovo tajno dijete biti najpametniji crni dečko na Jamajci.“⁹⁴

Ovim citatom mnogo je toga rečeno. On smatra da na Jamajci dijete može biti pametno samo ako je poteklo od Engleskog oca. Rekao je „tajno dijete“ jer ne želi da ga se povezuje s crkinjom te je time dao do znanja da neće objaviti da je dijete njegovo. Također, on na Ambrosiju stavlja dodatni pritisak da mora roditi muško dijete te to dijete naziva crncem.

Narator uspoređuje kapetanovu ljubav prema Ambrosiji s ljubavlju koju je Engleska pokazivala prema svojim kolonijama, a dobro se zna da je ona svoje kolonije iskorištavala, baš kao što je kapetan iskorištavao Ambrosiju.

⁹³ Ibid., 235

⁹⁴ Ibid.

„Nije da nije zgodan ili da joj ne želi pomoći ili da je ne voli (oh, *voli* on nju, jednako kao što je Engleska voljela Indiju i Afriku i Irsku, upravo je u ljubavi problem, ljudi loše tretiraju svoje ljubavnice.)...“⁹⁵

Tko zna koliko je još takvih žena bilo u svijetu, odnosno koliko je još žena kapetan Durham iskoristio; baš kao što kolonizatori nisu imali samo jednu koloniju. Ta takozvana ljubav ima svoj red, svoju hijerarhiju, zna se tko je tu nadređen i nadmoćan, a tko podređen i potlačen. Kapetan Durham je utjelovljenje kolonijalnog uma i načina razmišljanja. Njegovo iskorištavanje Ambrosije simbolizira ponašanje Engleske prema svojoj koloniji Jamajci. Dokaz koliko mu je Ambrosija nevažna je to što nije niti znao njeno prezime. No Ambrosijinim mukama tu nije kraj. Kada je kapetan otišao bez nje, on ju i dalje ne pušta na miru, već ju prepušta na daljnje obrazovanje Sir Edmundu Fleckeru Glenardu.

„Englezi su stručnjaci u odustajanju od jedne odgovornosti i preuzimanju druge. Ali se također vole smatrati ljudima dobre savjesti, tako da je u međuvremenu Durham povjerio obrazovanje Ambrosije Bodwen svom dobro prijatelju Sir Edmundu Fleckeru Glenardu, koji je, kao i Durham, smatrao da domorodcima treba poduka, kršćanska vjera i moralno vodstvo.“⁹⁶

Glenard, naravno, nije radio to što je trebao, već je i on iskorištavao, tada već trudnu Ambrosiju. Obećao je kapetanu da će čuvati njihovu tajnu, da je Ambrosija trudna s njime, no rekao je kako sve ima svoju cijenu.

„ *Ali jesu li spremni, pitam se, za ovog novog mulata u svom društvu? (...)* Kapetan mi je rekao vašu malu tajnu. Ali, naravno, tajne imaju cijenu, Ambrosija. (...) Sve je bilo nadnaravno mirno kad ju je Glendard počeo dodirivati. Ali unutra, bilo je galopirajuće srce, sudar tisuću mišića koji su očajnički željeli odbiti Glenardove pokušaje obrazovanja, vlažni i hladni prsti koji su sada na njezinim grudima, uvlače se kroz pamuk i stežu bradavice već teške od mlijeka, mlijeka koje nikad nije bilo namijenjeno tako grubim ustima.“⁹⁷

Glenard njezino nerođeno dijete naziva pejorativnim izrazom „mulat“. Ovdje je prikazano kako Glenard pokušava silovati trudnu Ambrosiju i njezino unutarnje

⁹⁵ Ibid., 238

⁹⁶ Ibid., 236

⁹⁷ Ibid., 238

odupiranje tome, dok je njezino tijelo skamenjeno. Isto se tako događa i s Jamajkom, ona su u sebi bori i želi se oduprijeti, a zna da ništa ne može i ništa ne poduzima, odnosno njezini stanovnici. Odnos prema Ambrosiji najokrutniji je u cijelome romanu te se u njemu najbolje očituje odnos tlačitelja i potlačenih, kolonizatora i koloniziranih.

4. *Ciganin, ali najljepši*

Ciganin, ali najljepši roman je Kristiana Novaka,⁹⁸ koji je izašao 2016. godine i odmah privukao čitateljsku pozornost što se zadržalo i do danas. Dokaz tomu je i ovogodišnja nagrada BOOKtiga za najčitaniju knjigu u svim knjižnicama Istarske županije. Knjiga je, također, dobila i nagradu Fran Galović i nagradu Gjalski. Ovaj je roman, baš kao i *Črna mati zemla* (2013) doživio svoje izdanje na „daskama koje život znače“. Time se vidi Novakova spisateljska svestranost jer njegovi romani odlično funkcioniraju ne samo kao štivo za čitanje već i kao predložak za kazališnu predstavu. „Novakovo prozno pismo prije svega odlikuje izvanredna preciznost u oblikovanju složenih strategija pripovijedanja. Zanatski potkovan, Novak se ne libi prilaziti vlastitoj temi iz mnoštva različitih uglova, stvarajući cjelinu koja vlastiti scenski ekvivalent ne traži, i ne može naći, u zatvorenoj dramskoj strukturi.“⁹⁹

Ovaj vrlo kompleksni roman bavi se mnoštvom problema i situacija. Sve što se u romanu događa saznajemo od čak četiri pripovjedača. Prvo se javlja Milena, „rastavljena nerotkinja“ (kako ona kaže sama za sebe) koja se nakon kraha braka i otkaza u banci vraća u rodni Sabolščak. Potom se javlja Nuzat, migrant, točnije Kurd iz Mosula koji je otišao iz svoje zemlje u potrazi za boljim životom, te je namjeravao dovesti ženu i djecu na sigurno u Calais u Francusku. Treći pripovjedač je Sandokan Ignac, zvan Sandi. On je Rom iz Bukova Dola. Četvrti pripovjedač je Plančić, policajac koji vodi istragu u Bukovu Dolu. Iako je njihov repertoar širok, svi se susreću i povezuju u romanu. O tim likovima saznajemo najviše, uviđamo i u njihovo psihološko stanje.

Ovaj roman obuhvaća mnoge živote, neke od njih ispričane od početka do kraja. Roman obuhvaća tri kulturna kruga koji se više ili manje isprepliću. Vidimo mnogo netrpeljivosti među kulturama, ali i ponešto tolerancije. „Smatramo li kulturu skupom

⁹⁸ Kristian Novak hrvatski je književnik rođen u Baden-Badenu 1979. godine. Završio je studij kroatistike i germanistike na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, tamo je i doktorirao. Po završetku diplomskog studija radio je na Odsjeku za germanistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Godinu dana nakon obrane doktorata zaposlio se na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci. Prvi roman mu je *Obješeni* iz 2005. godine. Zatim 2013. godine izlazi roman *Črna mati zemla* koji je preveden na više stranih jezika. 2016. godine izdaje roman *Ciganin, ali najljepši*. Sva tri njegova romana bave se međimurskim temama i ljudima. 2012. godine je objavio sociolingvističku studiju *Višejezičnost i kolektivni identiteti iliraca*.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=70264> (4. 9. 2019.)

⁹⁹ Botić, Matko. "Kazališni fenomen Novak. Kristian Novak, *Ciganin, ali najljepši*, Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu." *Kazalište*, vol. XXI, br. 73/74, 2018, str. 4-11., str. 6

vrijednosti, običaja, vjerovanja i praksi koje sačinjavaju život neke posebne skupine (Eagleton 46), očigledno je nemoguće mjeriti stupanj razvoja jedne kulture u odnosu na sasvim zasebnu kulturu Drugog.¹⁰⁰

Glavna fabularna linija u romanu jest ljubavna priča između Milene i Sandija. No ovo nipošto nije ljubavni roman, niti je ovo tipična ljubavna priča. Radi se o zabranjenoj ljubavi između Roma i Hrvatice. Uz tu ljubavnu priču saznajemo o izbjegličkom valu u kojem sudjeluje Nuzat. Usto saznajemo puno kontroverzi vezanih uz policajca Plančića koji se bliži kraju karijere i kraju zdravog razuma. Vidimo ratnog veterana koji pokušava održati mir u selu. Saznajemo puno o romskom načinu života, o životu manjine u tuđoj državi. Saznajemo sve o krađama i prevarama. Ne treba zaboraviti spomenuti jezično bogatstvo koje nam ovaj roman donosi. Isprepliće se standard s međimurskim dijalektom, uviđamo različite žargonske izraze, bajaške izraze. Kroz razgovore Sandija s njegovom majkom saznajemo njihov izvorni govor, baš kao i kod Nuzata, on donosi isječke izvornog govora Kurda.

Ovaj je roman teško žanrovski odrediti jer se u prvi plan ističe zabranjena ljubavna priča Milene i Sandija koja se dalje širi i dobivamo sliku Sandija koja prikazuje čitav njegov život. Prikazuje se njegov život kao Roma u međimurskom selu gdje nije dobrodošao, dok cijelo vrijeme u romanu vlada *noir* atmosfera oko ubojstava i istrage što nam sugerira da je riječ o kriminalističkom romanu. Također važno je napomenuti da roman daje iznimno razrađenu psihološku karakterizaciju likova.

Treba naglasiti kako se u ovom vrhunskom romanu vidi da je Novak autor koji jako dobro poznaje teoriju književnosti i brojne književne teorije, a samom time i postkolonijalnu teoriju i kritiku. To mu znanje pomaže da ne stereotipizira Rome, već da dâ širu sliku o njima. U tome su mu pomogli različito izgrađeni karakteri Sandija, Mirze i Tompe. Autor se vješto kreće po ivici pamfleta. Roman je isprepleten epizodama tople čovječnosti i distopijske slike društva.

Nadalje, ovaj suvremeni roman obiluje mnogim simbolima, pri čemu se najviše ističe Sandijev pauk. On simbolizira Sandijeve najupečatljivije događaje u životu i

¹⁰⁰ Serdarević, Korana. "Imagološki pristup u nastavi književnosti: predodžba Roma u noveli Tena J. Kozarca usporedno s trima tekstovima suvremenih hrvatskih autora." *Sic*, vol. , br. 2 - Year 9, 2019, str. 6

povezuje ih u svoju mrežu. Ti su trenutci i lijepi i ružni, svi zavezali čvorove njegova života, koje on na bolničkoj postelji želi odvezati.

U romanu je ključan pojam identiteta. Kako bismo shvatili važnost identiteta u romanu pomoći će nam riječi Zygmuna Baumana kojeg u svojoj knjizi citira i komentira Boris Koroman., 'Nacionalni identitet, dopustite mi naglasiti, nije nikada bio poput drugih identiteta. Za razliku od drugih identiteta koji nisu tražili jednoglasnu odanost i ekskluzivnu vjernost, nacionalni identitet nije poznavao konkurenciju, kao ni opoziciju' (Bauman 2004: 22). Ta izdvojena, politički iznimno značajna i formativna pozicija ovog modela identiteta podsjeća da nacionalni identiteti kao posebna kategorija identiteta aktiviraju iznimno široko područje istraživačkih interesa, u prvom redu sociologije, politologije te dijela humanističkih znanosti.¹⁰¹ Ovdje nas zanima pitanje identiteta u okviru humanističkih znanosti. Naglašeno je da identitet nije isto što i nacionalni identitet. Promatranje nacionalnog identiteta vodi nas do problema drugosti.

4. 1. Naratološka analiza romana *Ciganin, ali najljepši*

Naratološka analiza romana, kao i za prethodni roman, izvest će se prema knjizi *Uvod u naratologiju* Maše Grdešić.

4. 1. 1. Fabula i siže

Ako iskoristimo riječi Borisa Tomaševskog koje je u svojoj knjizi prenijela Maša Grdešić: „nije dosta pronaći zanimljiv lanac događaja, omeđivši ih početkom i krajem, već valja *rasporediti* te događaje, valja ih složiti u neki red, izložiti ih, načiniti od fabularne građe književnu kombinaciju“¹⁰² onda znamo da je Kristian Novak to i učinio.

Novak je ovu fantastičnu priču rasporedio tako da bude zanimljiva, da nas drži u neizvjesnosti, napetosti, da ne saznamo sve informacije odmah, već da one lagano cure kroz čitav roman, zbog čega ovu knjigu pročitamo u jednom dahu. Kod Novaka se fabula i siže gotovo stalno razilaze. Tijekom čitavog romana saznajemo što se

¹⁰¹ Koroman, Boris: *Suvremena hrvatska proza i tranzicija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb – Pula, 2018., str. 193

¹⁰² Grdešić, Maša: *Uvod u naratologiju*, Leykam international d.o.o., Ibid., 16

zbilo ranije i kako je to oblikovalo likove kakvi su oni u određenom trenutku, što znači da u romanu ima puno digresija. Tijekom čitavog romana saznajemo zašto su se neki događaji zbili, te kako oni međusobno povezani.

4. 1. 2. Vrijeme

„Vrijeme priče, odnosno fabule podrazumijeva uzročno-vremenski slijed događaja, a iz prethodnog bi poglavlja trebalo biti jasno da je posrijedi pragmatični konstrukt, pripovjedna konvencija koja nam omogućuje da iza vremena teksta (sižea ili diskursa) zamislimo 'prirodno' vrijeme u kojem su se događaji odvijali kronološki, imali, 'puno' trajanje i dogodili se određeni broj puta.“¹⁰³ Jasno nam je dakle da je takav slučaj i u ovome romanu. Mi smo svjesni da čitamo nešto što se dogodilo ranije, ali čim tu informaciju saznamo, ona se u našem umu kronološki posloži i shvatimo uzročno-posljedičnu vezu događaja. Naš um si sve mora posložiti kronološki bez obzira kada sazna koju informaciju jer: „Vrijeme teksta, definirano kao poredak elemenata u samom pripovjednom tekstu, u prvom je redu karakterizirano nemogućnošću simultanog prikazivanja događaja.“¹⁰⁴ Stoga nam je jasno da autor mora iznijeti jednu stranu priče, pa tek onda drugu jer ih ne može izreći istovremeno. Može samo naglasiti kada su se dogodile.

„Djela koja sadrže više od jedne linije radnje moraju posegnuti za tzv. paralelnim sižeam, odnosno naizmjeničnim pripovijedanjem događaja.“¹⁰⁵ Pošto ovaj roman prati četiri fabularne linije onda je autor morao posegnuti za ovim pripovjednim postupkom. Stoga naizmjenično pratimo četiri toka radnje koji se pred kraj romana stapaju u jedan. Na primjer kada Milena ispriča jedan događaj sa Sandijem, onda se vraćamo unazad vidjeti što se Sandiju dogodilo da je on sada baš takav i tako se ponaša prema Mileni i tek se onda može nastaviti njihova zajednička priča tamo gdje je i stala prije svađe i tako dalje. Na taj način u principu funkcioniraju sve priče s više fabularnih linija.

Kako bismo shvatili vrijeme u tekstu, može nam pomoći Genetteova podjela koju navodi Grdešić, a to je razlika između poretka, trajanja i učestalosti. „*Poredak* se tiče veze između vremenskog redoslijeda događaja u priči i pseudotemporalnog

¹⁰³ Ibid., 25

¹⁰⁴ Ibid., 26

¹⁰⁵ Ibid.

redosljeda njihova razmještaja u samom pripovjednom tekstu. *Trajanje* podrazumijeva odnos između vremena koje je bilo potrebno da se događaji odvijaju u priči i količine teksta posvećeno njihovom pripovijedanju. Konačno, aspekt *učestalosti* bavi se pitanjem koliko se puta neki događaj zbija u priči, a koliko je puta ispričovijedan u samom tekstu.¹⁰⁶ Sve se ove aspekte može pronaći u tekstu romana. Poredak nam pomaže u stvaranju napetosti. Trajanje nekog dijela nam odaje važnost pojedinih događaja, jer ako je neki događaj dug, a ispričovijedan je u nekoliko rečenica onda on i nije toliko važan koliko neki kratki koji je ispričovijedan s puno teksta. Ovaj roman obiluje tim postupcima. Učestalost je isto važna u ovom romanu jer su nam neki događaji ispričovijedani više puta, ali iz različitih očista.

4. 1. 3. Likovi

Kad je riječ o likovima, poslužiti ćemo se dvama modelima koje u svojoj knjizi donosi Grdešić. Prvi model je onaj E. M. Fostera: „'Plošni' (*flat*) likovi su 'humoristični', zatim tipovi i karikature, a u svom se najčišćem obliku sastoje od jedne osobine. Također, plošni se likovi ne razvijaju tijekom radnje, već ostaju takvi kakvi su bili na početku. Suprotno tome, 'zaobljeni' ili 'zaokruženi' (*round*) likovi posjeduju više osobina i mijenjaju se tijekom radnje.“¹⁰⁷ Ova nam podjela može dobro poslužiti, kad analiziramo veliki broj likova kao što je to slučaj u *Ciganinu*, ali Rimmon-Kenan zamjera ovoj podjeli što miješa dva različita kriterija. On kazuje kako se velik broj kompleksnih likova uopće ne mijenja, dok se oni plošni često mijenjaju. Pa nam on predlaže drugi model onaj Josepha Ewena, koji također nalazimo u gore spomenutoj knjizi Maše Grdešić: „...kompleksnost, razvoj i unutarnji život. Prema kriteriju kompleksnosti razlikuje likove konstruirane oko jedne osobine ili jedne dominantne osobine te kompleksne likove s većim brojem svojstava, često proturječnih. Nadalje, likovi prema kriteriju razvoja mogu biti statični i dinamični, odnosno mogu ostati isti od početka do kraja radnje i mogu se mijenjati. Što se pak tiče uvida u njihov unutarnji život, svijest likova može biti prikazana iznutra, tako da su njihove misli i osjećaji dostupni čitatelju, i izvana, kada nam njihove misli ostaju nepoznanica.“¹⁰⁸

¹⁰⁶ Ibid., 28

¹⁰⁷ Ibid., 65

¹⁰⁸ Ibid.

Iz ovih definicija jasno nam je odmah da su Milena, Sandi, Nuzat i Plančić zaokruženi, kompleksni likovi koji se tijekom romana razvijaju i imaju bogato razvijeni unutarnji život. Oni su veoma dinamični likovi, oko njih se sve odvija, oni su pokretači radnje, to je njihova akterska funkcija. O njima saznajemo sve, saznajemo što je bilo prije, što se događa sada, što oni razmišljaju, s kojim se unutarnjim strahovima bore. Vidimo ih iz svih mogućih kutova. Dok su ostali samo funkcije koje su tu da bi se ovi likovi ostvarili i da bi se radnja ostvarila.

Kada je riječ o plošnim likovima (kojih u romanu ima mnogo) najbolje je možda uzeti primjer Tompe, Sandijeva prijatelja. Tompo je veoma plošni lik, humorističan, vidimo samo jednu njegovu osobinu, a to je razina njegove inteligencije, koja nije baš najviša, on jednostavno sluša tuđe naredbe i to se do kraja ne mijenja. Nema bogat unutarnji život, točnije nema ga uopće. Tako bismo mogli analizirati sve „sporedne“ likove i došli bismo do sličnih rezultata. Zaključili bismo na kraju da je ta njihova plošna pojava tu samo kako bi se oko kompleksnih „glavnih“ likova mogla razvijati radnja.

Te plošne likove možemo ipak grupirati u važnije i manje važne. Važniji za razvoj glavnih likova i za razvoj radnje su: Japica (Milenin djed), Hamer, Albina (Sandijeva majka), Mirza, Tompo i Jasmin (Sandijevi prijatelji), Đani (Albinin nevjenčani suprug), Azad (Nuzadov suputnik, iranski izbjeglica) i policajci Bule i Pandolek. To su likovi s kojima protagonisti skoro svakodnevno komuniciraju, oni obogaćuju radnju i glavne likove. Oni manje važni, a ipak prisutni: Milenin brat i bratova žena (njihova se važnost u romanu očituje u tome da nemaju niti imena, dakle oni su čista funkcija u romanu), Fanika (frizerka i Milenina prijateljica) i Fanika Starija (Fanikina majka), Dragica (Hamerova supruga), Dilara (Nuzatova žena), Hasan (krijumčar ljudima) i uz njih ima još mnogo „sitnih“ likova koji se pojavljuju na kratko i veoma su plošni.

4. 1. 4. Okolina

„Rimmon-Kenan pod okolinom cilja na *fizičko okruženje* nekog lika (sobu, stan ili kuću, ulicu, grad), kao i njegovo *ljudsko okruženje* (obitelj, klasu).“¹⁰⁹ Za ovakvu

¹⁰⁹ Ibid., 78

analizu, gdje analiziramo drugost u društvu okolina nam je veoma važna. Važan nam je aspekt i fizičkog i ljudskog okruženja.

Fizičko okruženje u ovom romanu je vrlo važno i široko. Milenino okruženje čine kuća u kojoj živi i naselje Sabolščak. Nuzatovo okruženje je najprije rodni Mosul u kojemu vlada ratno stanje, potom sve tamne i mračne lokacije u kojima boravi na izbjegličkom putu. Sandijevo se okruženje sastoji od stalne tranzicije između Bukova Dola i Sabolščaka, javljaju se tu još neka mjesta u kojima „radi“. Plančićevo okruženje su policijske postaje i mjesta na kojima istražuje. Fizičko okruženje nam je važno da shvatimo kako žive likovi i kako to okruženje djeluje na njihovo psihičko stanje. Fizičko okruženje je, također, važno jer se u njemu stvara drugost. Ako živiš u malom romskom naselju, gdje si stalno drugi, onda te to okruženje i te kako određuje.

Za analizu drugosti ipak nam je važnija ljudska okolina, jer ljudi su ti koji proizvode drugost, a ne selo i kuće. Milena koja je u ljubavnoj vezi s mladim Romom, našla se „na tapeti“ susjedima. Oni komentiraju da je bijela starija žena s mladim Ciganinom. Time joj oni zagorčavaju život. Njezina okolina koju čine sumještani, frizerke, policajci i svi ostali kritiziraju njezin život, dok joj je Japica potpora.

Nuzatova se okolina sastoji od drugih izbjeglica i od ljudi s kojim se izbjeglice susreću, a to su krijumčari i stanovnici tih mjesta u kojima se skrivaju. Svi se ti ljudi prema izbjeglicama ponašaju kao da su manje vrijedni. Nuzatova se potpora sastoji od njegove supruge Dilare i prijatelja kojega je stekao tijekom puta, Azada, za kojega je više puta sumnjao da mu i nije prijatelj, no morao se držati onoga što ima, ipak mu je bio jedini saveznik.

Sandijeva je okolina najvažnija i najzanimljivija za analizu. Njegova je okolina jako razgranata i sastoji se od puno različitih ljudi. U njegovoj se okolini nalaze Romi koji ga osuđuju što se druži s ljudima iz Sabolščaka, a s druge strane se nalaze ljudi koji ga ne prihvaćaju u Sabolščaku jer je Rom. Uz puno ljudi koji ga osuđuje, on ima i puno potpore. Tu je Milena koja ga je prihvatila i brani ga, tu su Mirza, Tompo i Jasmin koji su mu prijatelji i naravno Hamer koji ga je prihvatio u svoje društvo gdje se obavljaju mutni poslovi.

Plančićeva nam okolina za ovu analizu nije važna jer on nije diskriminiran niti po boji kože, niti po tome s kime se druži.

4. 1. 5. Pripovjedač

Pripovjedna razina u ovom romanu veoma je bogata i razgranata. Imamo čak četiri pripovjedača i svi su intradijegetički jer se nalaze unutar priče koju pripovijedaju, ali su još i hipodijegetički je pričaju priču o sebi.

4. 1. 6. Fokalizacija

„Fokalizacija je termin koji je skovao Gérard Genette kako bi zamijenio, prema njegovom mišljenju, neadekvatne postojeće termine 'perspektiva' i 'točka gledišta' (*point of view*).“¹¹⁰ Genette je napravio podjelu na tri vrste fokalizacije: nulta, unutarnja i vanjska. Nulta fokalizacija je ona sa sveznajućim pripovjedačem. Unutarnja fokalizacija je ona u kojoj je fokalizator jedan od likova. Vanjska fokalizacija je ona u kojoj od pripovjedača ne saznajemo misli likova, već to saznajemo od likova samih kada oni nešto kažu.

„Unutarnja fokalizacija može biti *fiksna*, pri čemu je perspektiva dosljedno vezna uz jedan lik čije se gledište ne napušta, *promjenjiva*, kada se izmjenjuje perspektiva nekoliko likova, i *mногоstruka*, kada se isti događaj opisuje više puta iz nekoliko različitih perspektiva.“¹¹¹ U ovom romanu fokalizacija je unutarnja i to promjenjiva i mnogostruka. Promjenjiva je jer se izmjenjuje između četiri lika, a mnogostruka je jer neke iste situacije saznajemo od svakog lika na svoj način.

4. 2. Problem drugosti u romanu *Ciganin, ali najljepši*

Najprije ćemo ukazati na opći prikaz Roma u romanu. Analiza će dalje biti podijeljena na tri glavna lika. Prvo ćemo prikazati Sandija, te kako su se prema njemu ostali likovi ponašali, kako pozitivno, tako i negativno. Onda ćemo prikazati Milenin pozitivan odnos prema Sandiju, ali i ismijavanje koje je ona trpjela zato što se druži sa Sandijem. Posljednji prikaz bit će onaj vezan uz migranta Nuzata.

¹¹⁰ Ibid., 127

¹¹¹ Ibid., 129

4. 2. 1. O Romima u romanu *Ciganin, ali najljepši*

„Sredinom sedamdesetih doselili su se prvi Cigani. Romi. Cigani. Kad kažem Rom, vidim napisanu riječ. Kad kažem Ciganin, vidim čovjeka. Mislim, tada još ni Cigani nisu znali da su zapravo Romi, ali svaki put me nešto prekine kada kažem ovu prvu riječ. Sada svi ponavljaju kako je to strašno uvrjedljivo, kao da će nestati sav bijes kad se svi lijepo složimo da ih se treba zvati Romima.“¹¹²

Razlika u terminima Rom i Ciganin je velika. Rom je naziv za narod, a Ciganin je pogrda riječ za njih. Ovaj citat nam govori kako terminologija ne mijenja puno stvarno stanje, jer ako nekoga nazivaju ljepšim nazivom to ne znači da se i njihov stav prema njemu promijenio. Stoga govornik ovog citata smatra da terminologija neće promijeniti ružan stav koji ljudi imaju o njima.

„A na kraju svi u Đinjcima bili ljuti. Jel treba reć Rom, jel treba reć Cigan, da tko je u pravu. Roma ima dvajst milijuna, rekli su, to je cijeli jedan narod. Kao Cigani smo sami, svako selo za sebe. A ako smo Romi, više nas je nego Hrvata.“¹¹³

Ovaj citat prikazuje zbunjenost Roma. Kada su im objasnili razliku u terminima nisu više znali kako da se oslovljavaju, jer za Cigane oduvijek znaju i doživljavaju se kao manjinu u Hrvatskoj, a Roma ima puno u svijetu i tim se nazivom osjećaju brojniji i nadmoćniji.

„O Ciganima se počelo govoriti kao o štakorima. Brzo se razmnožavaju, jedu sve, šire zaraze, ne pitaju kamo smiju ući. Napadaju bez odgode. S njima se ne možeš dogovoriti.“¹¹⁴

Stanovnici Sabolščaka Rome uspoređuju sa štakorima. Štakori su poznati kao prljave životinje koje kradu hranu tako što ulaze u kuće i svojom prljavštinom šire zarazu. Tako je ružno nekoga nazvati štakorom, kao da je nerazumno biće i da reagira instinktivno, samo da preživi.

„Prenosila je što je čula, da sada za Cigane nekretnine kupuju odvjetnici jer se inače susjedstva udruže i daju bolju ponudu nego neki Oršoš ili Ignac.“¹¹⁵

¹¹² Novak, Kristian: *Ciganin, ali najljepši*, OceanMore, Zagreb, 2016., str. 16

¹¹³ Ibid., 262

¹¹⁴ Ibid., 98

Mještani Rome toliko silno ne žele u svome selu da čak kupuju nekretnine koje im ne trebaju samo kako ih netko od Roma ne bi kupio.

Na *facebook* stranici netko je napravio grupu u kojoj se pisalo protiv Roma i tamo se našao ovaj vic:

„Zašto na ciganskom vjenčanju zidove namažu drekom? – Zato da muhe neidu na mladenku. Pa onda još i smješko i ahahahaahhaahha.“¹¹⁶

Treba istaknuti namjernu pogrešku u pisanju riječi „vjenčanje“ i „neidu“ jer se time želi prikazati da su Romi nepismeni. Ovaj ružan vic želi ismijati Rome i reći da su prljavi i da su od njih prljavije samo fekalije.

„Pa di će Cigan naučit riječ ko 'segregacija' i 'diskriminacija', pa ne valjda u školi. Nemoj me jebat, no. Moraš bit čovijek da bi imao ljudska prava.“¹¹⁷

Segregacija je termin koji označava razdvajanje ljudi na temelju različitih kriterija koji se kose s ljudskim pravima, a diskriminacija je odvajanje ljudi prema različitim načelima socijalnim, vjerskim, rasnim itd. Ovim je citatom prekršeno oboje. Govornik je time dvostruko degradirao Rome, samim time što je spomenuo pojmove kojima ih omalovažavaju, još je i rekao da oni nisu dovoljno sposobni naučiti što te riječi znače. Autor je namjernom pogreškom u pisanju riječi „čovijek“ omalovažio ljude koji su to izjavili.

„Hrvati kažu 'Cigan' kada žele uvrijediti, a to je isto kao da te udario. Nikoga se ne smije vrijeđati. To je ljudsko pravo.“¹¹⁸

Cigan je pogrđni naziv i ne smije ga se koristiti kako bi se omalovažavalo Rome. To je nepravda i kršenje ljudskih prava.

„Vi beli morete preživeti do osamnajstoga leta, crtati i čitati knjige i iti v škole. Cigan nemre niti do dvanajstoga leta.“¹¹⁹

Ovim citatom Rom želi ukazati na razliku u djetinjstvu Roma i kako on kaže bijeloga čovjeka. Bijeli čovjek ima pravo na razigrano bezbrižno djetinjstvo, može se

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid., 179

¹¹⁷ Ibid., 180

¹¹⁸ Ibid., 277

¹¹⁹ Ibid., 221

školovati i biti opušteno do punoljetnosti, a Rom mora brzo odrasti i prihvatiti se obaveza i preživljavanja i to često prije dvanaeste godine života. Upravo riječ crtati naglašava koliko su bijela djeca bezbrižna.

„Ka mi v Sabolščako nemamo radi Cigane. Vi mislite ka so oni črni i drugačiše govorijo, i zato ih mi nemamo radi. A to nema nikše veze s tem. I predi so bili takši, tridesti ali pedeset let, pa je nej bilo nikših problemof.“¹²⁰

Ovaj Sabolščanac objašnjava zašto ne voli Rome, kaže da im ne smeta boja njihove kože i njihov jezik, već da su problem druge stvari, a pod time misli na krađe i prevare.

„Ja za Cigane niti jednu krivu rejč ne bi reko.“¹²¹

Ovaj Sabolščanac pokazuje mu Romi ne smetaju. Pokazuje potpunu toleranciju. Jedino mu se može zamjeriti upotreba termina Cigan.

4. 2. 2. Sandokan Ignac – Sandi

„- Z Bukovoga Dola – reče brat. – Ali to je dober dečko, nej kak ovi drugi Cigani.“¹²²

Ovo govori Milenin brat. U ovome se citatu vidi kako on Sandija cijeni i kaže da nije kao drugi Cigani čime istovremeno stereotipizira ostale Rome. No u ovome citatu barem ima nečega pozitivnog jer je prihvatio Roma, za razliku od većine suseljana i prosuđuje o njemu kao osobi prema njegovim kvalitetama, a ne narodnosti.

„Japica je već počeo. Goni se, prekprokleti Cigan. Smetje smrdljivo lopovsko.“¹²³

Za razliku od Milenina brata, njihov djed Japica ne misli tako. On ga pokušava otjerati i pri tome ga vrijeđa. Ovo je primjer Japičine netolerancije iako znamo da je tijekom romana Japica njega prihvatio.

¹²⁰ Ibid., 256

¹²¹ Ibid., 156

¹²² Ibid., 31

¹²³ Ibid., 66

„Brat se šokirao. Vidi me trijeznu, odjednom se sve nešto trudim, branim majstora. Nekako se udobrovoljio, vratio Sandiju valjak i namignuo mu pa me pozvao u kuću. Pitao me koliko će još Sandi biti kod nas. Rekao mu je ime i nije rekao 'Cigan'.“¹²⁴

Milena se obradovala jer je njezin brat Sandija nazvao imenom. To znači da ga uvažava i da ga vidi kao čovjeka, ne sudi ga ni po kojoj drugoj osnovi.

„U sekundi mi se orosilo čelo. Bilo mi je kao da nam je selo cijelo vrijeme gledalo u krevet. Fanika mlađa rekla je da za Sandija nikada nije čula ništa loše, Jadranka odvrati da to ne znači da drugdje nije bio kriminalac. – Je, ali nej pri nas! – vrati joj Fanika sada već doista oštro.“¹²⁵

Fanika također o Sandiju ne misli ništa loše, ona vidi vrijedna i poštena čovjeka. Čak ga i brani i to žustro jer joj smeta nepravda. Dok Jadranka ne misli tako i za nju je Sandi kriminalac samo zato što je Rom, ona ga stereotipizira. Iako nema dokaza da je on kriminalac, za nju on to jeste i ne želi ga u svojoj blizini.

„On je Cigan, ali je bil normalan, no.“¹²⁶

Ponovno netko stereotipizira Rome, ali Sandi je za tu osobu iznimka. Što je u jednom segmentu dobro, a u drugom je opet loše jer ne prihvaća sve Rome.

Učiteljica hrvatskoga jezika voljela je Sandija, poticala ga je da se školuje. Ovdje donosimo jedan isječak iz škole u kojemu Sandi piše o Romima:

„Ova iz hrvatskog svima govorila kako sam bolji učenik nego što sam stvarno bio. Hvalila moje sastavke. Po istini ću ti reći, ja sam samo piso ono što sam čuo od bijelih što su dolazili u Đinjc. Nije problem. Pišeš nešto ovako: *Neki pojedinci slažu se s Romim jer ih pokušavaju shvatiti kao ljude; znaju da ih Bog nije stvorio zato da bi krali, psovali i tukli se, nego ih je svijet na to prisilio. To je ono što budi nadu u nama. Trebale bi se organizirati društvene igre gdje bi se svi zajedno družili, Hrvati i Romi, i onda bi mogli dokazati da svi jednako vrijedimo. Ali da Romi stalno ne pokazuju da su jači, a Hrvati kako su pametniji. Nego da i neki Hrvat može biti jak, a neki Rom*

¹²⁴ Ibid., 68

¹²⁵ Ibid., 99

¹²⁶ Ibid., 156

*pametan. Mogli bi zajedno osnovati neku udrugu i da prestanemo s prezirom i počnemo poštivati jedni druge i međusobno si pomažemo.*¹²⁷

Iz ovog se citata vidi kako učiteljica vidi Sandija kao učenika, kao potencijal, a ne kao Roma. Sandi je ovom izjavom iskazao da sluša što drugi govore o Romima i da se zna snaći u svakoj situaciji. U ovoj situaciji on je pisao što učiteljica želi čuti, a ne ono što on stvarno misli. No ovim citatom možemo vidjeti da u njegovo mjesto dolaze ljudi koji žele boljitak njegovim sumještanima. Stoga ovdje vidimo dvije pozitivne situacije.

„Nije ni trepnuo kad je vidio da sam Cigan. Uzeo me na praksu, nije više spominjao da ne treba nikoga, dao bi mi stotku svaki petak poslije fajrunta, a nije moro. Imao je tri radnika, od njih sam čuo da Alen od općine dobiva novce ako zaposli Cigana. Meni Alen i dalje bio ljudina. Znao me pohvaliti pred svima, iako sam radio samo osnovno, svjećice, filtere, ulje, čistio po radionici.”¹²⁸

Poslodavcu Alenu nije smetalo odakle Sandi dolazi, uopće nije reagirao na boju njegove kože kad je došao tržiti posao. Dok su mu neki poslodavci izmišljali da im ne treba radnik, ovaj to nije učinio, čak mu je i dobrovoljno davao džeparac što nije trebao, ali je lijepa gesta, time mu je pokazao da mu ne smeta što radi za njega, a Rom je. Iako je Sandi saznao da Alen dobiva općinski stimulans time što ga je zaposlio, nema ništa protiv toga i to ne mijena njegovo mišljenje o Alenu. Time saznajemo da se i općina angažirala da pomogne Romima naći posao, smatraju da bi time neke stvari mogli riješiti. Kako bi se Sandi osjećao dobro, Alen ga je znao pohvaliti pred kolegama.

„Jednom je rekla da je ponosna na mene jer se ne bojim dolaziti u Sabolščak, a Cigan sam. Hrabar, rekla je, a ja nisam reko da nisam. Tuko sam se ja, preživio svašta. Ali, Japica, svijet veću kukavicu od mene nije vidio. U Sabolščak je dolazilo pola mene, svaki dan sve manje. Išlo sam zato što sam ju voleo. I zato što me Sabolščaka bilo manje strah od Đinjca.”¹²⁹

U ovom citatu vidimo da Sandiju nisu jedini problem predstavljali bijeli stanovnici Sabolščaka, već su mu veći problem stvarali Romi u Bukovom Dolu što se on toliko

¹²⁷ Ibid., 240-241

¹²⁸ Ibid., 275

¹²⁹ Ibid., 295

družio s bijelim Sabolščancima, što je prešao na „protivničku“ stranu. Tako da mu je u jednom trenutku bilo teško biti bilo gdje. Nije više bio dobrodošao ni u Sabolščaku ni u Bukovom Dolu.

4. 2. 3. Milena

Kroz prizmu Milene saznat ćemo puno pozitivnih i negativnih gledišta na Sandija, jer je puno ljudi njoj direktno govorilo loše o njemu i sudilo ga na osnovi njegovog identiteta.

Milena i na početku romana, dok nije poznavala Sandija, pokazuje toleranciju prema Romima, njoj oni nimalo ne smetaju: „... ja ionako ne mislim loše o njima.“¹³⁰ U nastavku će romana zauzeti i obrambeni stav prema njima.

„Mogla bih sad reći da mi se gadilo što se u selu govorilo, da Cigane treba tući, da im treba zabraniti da ulaze u Sabolščak i takve stvari.“¹³¹

Ovdje vidimo Milenino gnušanje nad ovim izjavama sumještana, što je pozitivno, no vidimo i negativnu stranu priče. Vidimo da su drugi sumještani govorili da Rome treba tući i da im treba zabraniti ulazak u mjesto. Tko su oni da nekome brane takvo što? Time oni sebi daju za pravo da nekoga diskriminiraju i uzdižu sebe nad njima. Za njih su Romi „drugi“ koje ne žele pokraj sebe.

„- Sandija poznam, on je jedini ka oče delati od cejle te bagre. Prokleti Apači. Sandi je delo pre Ivijo automehaničaro... Glava sa zavijucima ne misli tako. Prekida Faniku, ozbiljno i sporo. – Milena, prosim te, Cigana se čim prije rejši. Toti sam gledijo de bodo kaj fkrali.“¹³²

Fanika i u ovoj situaciji brani Sandija i hvali ga kako je vrijedan i kako se njega ne može usporediti s ostalim Romima. Iako je lijepo što Sandija brani, ona u isto vrijeme vrijeđa druge Rome da su lijeni, da ne žele raditi i pogrdno ih naziva „bagrom“. Druga žena u frizerskom salonu koja je slušala razgovor savjetuje Mileni da se riješi Sandija. Naziva ga Ciganim i stereotipizira njega i sve ostale Rome da su kradljivci. Ona kazuje kako je Sandi s njom samo kako bi vidio priliku za krađu.

¹³⁰ Ibid., 16

¹³¹ Ibid., 42

¹³² Ibid., 53

Milena je izdvojena iz društva zato što je povratnica iz grada, pritom je razvedena, nema djece i k tome u zadnje vrijeme podosta pije. Sandi je za nju odlično rješenje jer ju on sigurno neće suditi po tome i tako ona razmišlja:

„Očajnici zavole druge očajnike, samo nikada one svoje vrste. Nekoga tko ih možda razumije, ali im se ne gadi.“¹³³

Oni su oboje našli utočište u osobi koja je zbog nečega izdvojena iz društva.

U čitavom se romanu najviše istaknuo ovaj citat i kao obrana Roma i kao osuda:

„*Ciganin sam, al' najlepší*, Ljube Aličića. Prvo pjeva kako ima sunce u očima i mjesečinu u krevetu i tako nekakva izlizana sranja, ali onda refren. Znam, jedno je i seljački, ali od riječi do riječi sam prosuzila. Ide ovako: *Ako smeta tvome ocu/ ako kaže kako grešiš/ ti mu reci dušo moja/ Ciganin je, ali najlepší*. Nemoj me tako gledati, daj da ti kažem zašto me pogodilo. Nije mene ubola ni riječ 'Cigan' ni riječ 'najlepší'. Ova između, ova prokleta, 'ali'. To je riječ uljez, to je zla riječ. Ne smije joj biti mjesto u rečenicama o ljudima. Ako si s krive strane te riječi, ona te zauvijek dijeli od dobrih slika, shvaćаш. On je vrejden, ali je Cigan. Ciganica je, ali poštena. Sandijevi su za nas s krive strane, shvatila sam. Od sveg dobrog i lijepog dijeli ih riječ koja kaže da nisu sasvim vrijedni toga. Upozorava da u svojoj srži... možda skrivaju i potpunu suprotnost. Bilo mi je teško zbog toga, shvaćаш. I, da, željela sam vidjeti kako je s njegove strane tog prokletog 'ali', pa makar tamo ostala zauvijek.“¹³⁴

Roman je dobio naziv po pjesmi Ljube Aličića. Kroz Milenu saznajemo zašto je naslov baš taj. Nju pogađa veznik „ali“, on označava suprotnost. Netko može biti vrijedan i neće ga krasiti ta kvaliteta jer uz tu pohvalu stajati će „ali“, ali je Cigan. Tim „ali“ sve prethodno pada u vodu. Uzaludni su svi oni epiteti vezani uz neku osobu kad se dođe do tog „ali“. Time se želi poručiti možeš biti što hoćeš, možeš biti najbolji, ali uvijek će te pratiti tvoje podrijetlo, uvijek ćeš biti obilježen. To je tako snažna segregacija i diskriminacija. Ta mala riječ je tako snažna. Poručuje Milena kako je sve dobro s ove strane te riječi, ali ako se nađeš s druge strane, zauvijek si obilježen.

Iduća scena opisuje Milenine osjećaje nakon prvog spolnog odnosa sa Sandijem:

¹³³ Ibid., 64

¹³⁴ Ibid., 68-69

„Učinili smo to, da, odmah, taj prvi put. Tiho i ukočeno, kao da na netko gleda. Glasniji od svega bio mu je uzdah nakon što se skinuo s mene. (...) Čekala sam na prozoru i pušila dok mi nije stigla poruka da je stigao kući, pa se vratila u sobu koje je mirisala na seks. Slatko, masno i blatno. *Jebala si se s Ciganom*, rekla sam glasno i nasmijala se.“¹³⁵

„Tiho i ukočeno, kao da netko gleda“ nas upućuje na to da iako su se oboje prepustili strastima u podsvijesti im je ipak bilo zrno nelagode, što bi drugi rekli na to, shvaćali su da ih svi ostali vide kao dva različita svijeta i da po njima oni ne bi trebali biti zajedno. Nju je ta pomisao da je napravila nešto što se ne smije, bar ako se pita njezine sumještane, nasmijala i dala joj osjećaj zadovoljstva.

Jako pozitivan primjer dokidanja drugosti je scena u kojoj Sandi uči Milenu svoj materinji jezik:

„Da, učio me, ali nije to romski, nego bajaški. Ovu u Međimurju, mislim, svi govore bajaški.“¹³⁶

Pozitivan je Milenin interes za njegov jezik i njezino zanimanje za distinkciju romskog i bajaškog. Pozitivna je i Sandijeva volja da je nešto nauči o svom jeziku.

U sljedećem citatu vidimo situaciju u kojoj su oni potpuno slobodni jedno s drugim, čak se i šale sa svojom narodnošću i narodnošću onog drugog, ali se u jednom trenutku osjeti da su različiti i da je to možda prepreka koju ne mogu prijeći. Koliko god oni htjeli zaboraviti razliku, u svojoj su je dubini uvijek bili svjesni:

„Goli smo igrali nogomet po sobi, ja sam psovala na bajaškom. Stalno smo se kesili kao budale. On je imitirao i ismijavao Hrvate, kako glumataju, kako su stalno nešto ozbiljni i pametni. Ja bih sudjelovala u njegovim skečevima, prisnažila, ali osjetila sam da je za njega tu bilo i nečeg drugog. Ovo je odvratno što ću reći. Kao da je patio što ne može prestati biti Rom.“¹³⁷

Ovdje vidimo da i Sandi ima negativan stav prema Hrvatima, a ne samo oni prema njemu. Dakle tu se radi o međusobnoj netoleranciji. No Milena je nekad

¹³⁵ Ibid., 71

¹³⁶ Ibid., 85

¹³⁷ Ibid., 86

osjećala da bi Sandi htio pobjeći iz svoje kože i da bi najradije htio prestati biti Romom.

Milena je sretna što ima dvije prijateljice koje su na njezinoj strani, kojima je važno da je ona sretna. Za njih je Sandi dobar čovjek i zato ga stalno brane jer ne podnose nepravdu:

„A Sabolščak se već tresao od priče o meni i Sandiju. Bila sam pošteđena jer ionako nisam nikamo izlazila osim u trgovinu i jer su me obije Fanike branile i prebacivale temu kad god bi krenulo ukrivo.“¹³⁸

I ovdje vidimo da su ih ljudi osuđivali i da je ta tema uvijek bila prisutna kao lajtmotiv. Iako su je Fanike branile, kod starije Fanike se osjeti da ona misli kako bi Mileni bilo bolje bez Sandija jer bi izbjegla sukobe sa sumještanima:

„Fanika starija kroz graju mi je dobrohotno dodala neka se još malo uživim s njim i da ga se riješim. Odma, nemaš kaj čekati!, dobacila je Jadranka. Da je to gotovo, da tu nema budućnosti, on mlad, ja stara, da se pazim da me ne iskoristi, da je svima u selu stalo do toga. Klinac je klinac rekao je netko. Cigan je Cigan, čula sam ja.“¹³⁹

Jadranka je govorila neka ga se riješi zbog razlike u godinama, jer se svi boje da ju ne iskoristi, ali se u njihovom tonu osjetilo da im smeta jer je Rom i da ga ne žele u svojoj blizini. Misle da bi ih pokrao i prevario te kako se preko Milene želi samo približiti selu i prilici za krađu. Milena se naslušala toliko kritika i toliko je ljudi govorilo protiv Sandija da je ona počela umišljati da bi se to stvarno moglo dogoditi:

„Nabuhla sam, stara, umislila sam da me nitko neće htjeti, zato sam s Ciganom koji se vjerojatno hoće ogrebat i za kuću, kad sam već nerotkinja. (...) Počela sam trabunjati. Usporit ću s vinom.“¹⁴⁰

Počela je tražiti razlog zašto je sa Sandijem i zaključila da je to zato što ju nitko drugo ne bi želio, a Rom neće birati. Tu vidimo i njezin loš odnos i stereotipizaciju Roma, jer ona misli da Sandi neće birati. Počela je i ona tražiti razloge zašto bi Sandi bio sa starijom ženom, pa zaključila da to može biti samo zbog nekakvog interesa.

¹³⁸ Ibid., 87

¹³⁹ Ibid., 99

¹⁴⁰ Ibid., 99-100

Taj njezin moralni pad ona može opravdati alkoholom, jer u tom stanju nije sposobna racionalno razmišljati.

„-Razmiš me, saki se more roditi kak Cigan. I Jo i tij i tij i tij – prstom pokazuje na sve osim na Sandija. Nišči si je nej kriv ka je rođeni kak Cigan. Bitno je ka si Človik na mesti.“¹⁴¹

Milenin brat koji daje ovu izjavu u suštini ne misli ništa loše. Ukazuje da je važno da si dobar čovjek. Način na koji on to kazuje ipak daje prizvuk da stalno primjećuje da je Sandi Rom, ne može preći preko toga, zato to stalno spominje, jer da mu to stvarno ne smeta, ne bi to niti primjećivao, a još manje spominjao. Čak se i stječe dojam da se on želi pohvaliti među ljudima kako je tolerantan i kako njemu to ne smeta.

4. 2. 4. Nuzat

Nuzat je izbjeglica iz Mosula. Njemu ništa ne vjeruju, pa čak niti kako se zove. Svaku njegovu izjavu dovode u pitanje:

„Trideset i pet mu je godina. Zidar, kaže, a radi i u muzeju. To ne treba uzeti kao činjenicu. Oni lažu da bi lakše dobili azil. Predstavljaju se kao doktori, arhitekti, fizičari. (...) Zove se Nuzat, ni to ne mora biti istina. *Maslavi* je, kaže, to je... čovjek iz Mosula. Po prezimenu zaključujem da je vjerojatno Kurd, sigurno nije Arapin.“¹⁴²

Ovo govore policajci u policijskoj postaju. Oni Nuzatu ne vjeruju ništa, samo sve pretpostavljaju. Čak sami na temelju izgleda prosuđuju otkud je on došao. Smatraju kako laže i kako se izvlači, ali oni to misle o svim izbjeglicama, što je djelomično i opravdano jer puno njih laže kako bi dobilo azil, iako to ne bi smjeli jer je svaki čovjek individua za sebe i treba mu dati priliku da se izjasni i dokaže. Dok se ne dokaže da je kriv, on je nevin, a oni odmah stavljaju na njega breme krivice.

„Arapu previše pametuju...“¹⁴³

Ovime je jasno kako stereotipiziraju Arape. Neka osoba sama za sebe, po личности može biti takva, ali ne može se sve Arape generalizirati.

¹⁴¹ Ibid., 131

¹⁴² Ibid., 22

¹⁴³ Ibid., 24

„Raspalo se. Pitam ga što se to raspalo. Kaže, raspale se dvije slike u njegovoj glavi. Slika mjesta odakle je pošao. I slika mjesta kamo je krenuo. Čovjek nije izgubljen kad ima barem jednu, kaže.“¹⁴⁴

Ovdje imamo opisane osjećaje izbjeglice. Kako se osoba osjeća kada nigdje ne pripada. Ni tamo gdje ide, a ni tamo odakle potječe. To je ružna i nezamisliva situacija za ljude koji se nisu morali iseliti iz svojih domova. No ovi policajci ni za to nemaju razumijevanja. Tamo odakle je došao on se nije imao pravo izraziti:

„Tamo odakle dolazi, on ne smije reći kako mu je. Zato valjda pjeva, ne zna drukčije reći da je bolan.“¹⁴⁵

On je otišao i sada mu je loše, no pitanje je koliko je njemu bilo dobro tamo gdje je bio. Čini se da se za ljude poput njega ne mari niti kod kuće, a još manje u tuđoj zemlji.

„Nudim ga cigaretom, ponavljam mu da je na sigurnom.“¹⁴⁶

Prošao je trnovit put iako tamo gdje je krenuo nikada nije stigao, ali mu ovaj policajac barem sada govori da je na sigurnom. Ovdje ne mora spavati vani, u toplom je i ima što za jesti, pa čak i ima i taj luksuz da može zapaliti cigaretu. Ipak se vidi boljitak, ne tretiraju ga policajci loše.

„... mladi zubar i ja bili smo na istoj strani, Arapin i Kurd.“¹⁴⁷

Ovo dvoje ljudi pripadaju narodima koji se međusobno ne trpe, no u nevolji ovi se ljudi udružuju, jer shvaćaju je da na izbjegličkom putu previše opasnosti i neprijatelja te da je bolje za njih da se udruže. Što uz prethodni citat dokazuje i ovaj:

„Stranci u drugim dijelovima svijeta, pretpostavljam, pokušavaju pronaći zajedničke poznanike.“¹⁴⁸

Pokušavaju naći bilo kakvu poveznicu. Pokušavaju naći nešto pozitivno da se združe i zaborave na godine iza njih u kojima se nisu mogli podnijeti.

¹⁴⁴ Ibid., 25

¹⁴⁵ Ibid., 32

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Ibid., 36

¹⁴⁸ Ibid., 49

„Kaže da se zove Nuzat, iz Mosula je. Dugo putuje, išao je u Calais, Francusku. Kaže da se ne sjeća ni kad je krenuo ni kako izgleda mjesto odakle je krenuo. Ima ženu i dva sina. Vidio je strašne stvari kaže. A ja si mislim: samo da si vidio strašne stvari kod nas, a ne u prokletom Mosulu.“¹⁴⁹

Nuzat je na kraju puta toliko izmučen i fizički i psihički da je potpuno izgubljen. Iskrivilo mu se pamćenje. Ne sjeća se potpuno ni doma ni puta. Vidio je strašne stvari, krađe, tuče, svađe i ubojstva. Policajac omalovažava to što je on vidio i misli da je ovdje gore, a to nije tako. Jedno je vidjeti, a drugo je proživjeti. Policajac Mosul naziva prokletim. Time vidimo da ne misli dobro ni o gradu ni o ljudima.

Ljudi koji si ih krijumčarili vidjeli su u njima samo zaradu, a ne ljude kojima treba pomoć:

„Brdo ljudi za prebaciti. Očeš iz Sirije, očeš iz Afrike. Mirza ih je zvao Majmun! Kakač! Govorio im da smrde kao govna, a ne približava se ako ne mora.“¹⁵⁰

Pogrdni nazivi, prljave usporedbe za ljude koji bježe od zle sudbine i u potrazi su za novim, boljim životom. Uopće ih ne tretiraju kao osobe s osjećajima. Ponovno se javlja motiv i usporedba s fekalijama. Kao da već postoji uzorak za takve ljude.

¹⁴⁹ Ibid., 363

¹⁵⁰ Ibid., 365

5. Usporedba

Na kraju analize valja podvući crtu i ukazati na sličnosti i razlike u romanima *Bijeli zubi* i *Ciganin, ali najljepši*. Iako su fabularno veoma različiti glavne okosnice romana su slične. U oba romana središnje mjesto pripada problemu drugosti, kako negativnoj artikulaciji tog problema kroz prikaz različitih stereotipa i oblika diskriminacije „drugih“, tako i pozitivnih primjera dokidanja njihove „drugosti“.

Ove su romane napisali mladi autori koji su uspjeli ostvariti svoje ideje. Autori su zanatski potkovani što se vidi već od postavke fabule naspram sižea. Iako valja naglasiti kako je Novak po tom pitanju bio malo uspješniji samim time što je više rascjepkao svoju radnju. Dok kod romana *Bijeli zubi* imamo jednog pripovjedača i jednu fabularnu liniju kod romana *Ciganin, ali najljepši* imamo četiri pripovjedača i četiri fabularne linije, što znači da je autor morao posegnuti za paralelnim sižeuom.

Vrijeme je u oba romana oblikovano prema sižeu, a ne prema fabuli, što znači da radnja ne teče kronološki. Romani zbog toga obiluju digresijama.

Likove su slično strukturirali. Ovi zanatski potkovani autori školski su podijelili likove po važnosti i po ulogama. U oba romana nalazimo likove koji su duboko psihološki karakterizirani. O tim likovima saznajemo sve, njihovu prošlost, sadašnjost, unutarnji život. Potom imaju nešto slabije razrađene likove koji su u romanu prisutni tako da obnašaju svoju funkciju. Saznajemo o njima samo onoliko koliko je važno za priču.

Okolina romana *Bijeli zubi* nešto je šarenija od one romana *Ciganin, ali najljepši*. U romanu *Bijeli zubi* okolina je veliki grad, London, u njemu žive različiti ljudi, različitih rasa i narodnosti. Ima puno imigranata i doseljenika iz različitih dijelova svijeta i koliko god likovi ovog romana bili izloženi i osuđivani, oni nisu jedini ima ih još mnogo stereotipiziranih. Dok je u romanu *Ciganin, ali najljepši* nešto drugačija situacija, radi se o malim hrvatskim selima u kojim živi samo jedna nacionalna manjima. Diskriminaciju nad njima vrši šaćica ljudi koja se susreće svaki dan i koja se poznaje, što znatno otežava život.

Što se pripovjedača tiče, ovi su romani različiti. U romanu *Bijeli zubi* imamo jednog sveznajućeg pripovjedača i nultu fokalizaciju. Sve što saznajemo, saznajemo

od pripovjedne instance koja je izvan same radnje. Dok je roman *Ciganin, ali najljepši* sušta suprotnost. *Ciganin, ali najljepši* ima četiri intradijegetička-hipodijegetička pripovjedača s unutarnjom promjenjivom i mnogostrukom fokalizacijom. Sve saznajemo kroz likove kojima je dana pripovjedačka funkcija. Vidimo da se po tom pitanju Novak malo bolje pozabavio i razgranao svoje pripovijedanje.

Ne treba dugo promatrati ove romane kako bi se uočilo njihovo problematiziranje „drugosti“. Oba romana nabijeni su segregacijom i diskriminacijom na osnovi rasnih, etničkih, nacionalnih, vjerskih i spolnih kriterija. U oba romana prepoznajemo motiv nepoželjnih imigranata, neželjene boje kože, nacionalnosti i vjere.

Archibald i Clara su u braku, on je Englez, a ona Jamajčanka. Ovo je brak dvoje ljudi različitih rasa. Iako se svi oko njih protive tome, njih to uopće ne zanima. Takva je situacija i kod Sandija i Milene, oni su u vezi gdje ih svi osuđuju jer je on Rom, a ona Hrvatica. Ljudi oko njih protive se njihovoj vezi. Osim toga, ovi su parovi osuđivani od društva zbog razlike u godinama. Milenu i Sandija možemo još usporediti s Clarom Bowden i Ryanom Toppsom. Obje su se veze dogodile kao posljedica isključenosti iz društva. Oni se kao osobe nisu integrirali u svoju okolinu, bili su sami i nepoželjni i u tome su se prepoznali i započeli ljubavne veze. Pronašli su se u odbačenosti.

Archibald i Samad su se udružili u neprilici rata kako bi sačuvali živu glavu. Njihovi se narodi ne podnose, no ova je izvanredna situacija izrodila cjeloživotnim prijateljstvom. U sličnoj su se situaciji našli migrant Nuzat i njegov suputnik Azad. Oni su pripadnici dvaju naroda koji se ne podnose, no kako bi preživjeli put oni se udružuju i čuvaju jedan drugome leđa.

Roman *Bijeli zubi* veliča hibridnost. Likovi se ne stide svojega podrijetla i žele se uklopiti u društvo te stoga preuzimaju kulturne običaje svojih novih sredina. Situacija je u romanu *Ciganin, ali najljepši* nešto drugačija. Sandi se stidi što je Rom i stidi se drugih Roma. On ne prihvaća takav odnos prema Romina, ali je svjestan da su za takvo stanje stvari dijelom odgovorni i sami Romi time što neki od njih krađu i varaju umjesto da se bave poštenim poslovima. Zbog toga se on srami Roma. Smeta mu što većina stanovnika Sabolščaka smatra da su svi Romi takvi. On to ne prihvaća i želi pobjeći od toga. Iako svjestan toga on ne mijenja svoje navike, jer i on

povremeno krade i bavi se mutnim poslovima, ali kaže kako ga okolina prisiljava na to jer ne može naći pošten posao.

Motiv silovanja prisutan je u oba romana. U prvom je to nekoliko puta ponovljeno silovanje Ambrosije Bowden, a u drugom su to Moldavkinje prisiljene na seks s krijumčarima ljudi.

U romanima možemo pronaći i osobe koje se zalažu za dokidanje diskriminacije i segregacije onih koje se doživljava kao „druge“. U romanu *Bijeli zubi* to je učiteljica Poppy Burt-Jones koja brani Samadovu kulturu pred djecom u školi. U romanu *Ciganin, ali najljepši* uz Milenu stoje Fanike koje brane Sandija kada ga netko omalovažava u njihovome salonu.

6. Zaključak

U ovom smo se diplomskom radu bavili prikazom problema drugosti u suvremenoj književnosti kroz vizuru postkolonijalne književne teorije i kritike, koju smo ukratko predstavili kroz nama najzanimljivije elemente. Analiza problema drugosti napravljen je na primjeru dvaju romana, *Bijeli zubi* Zadie Smith i *Ciganin, ali najljepši* Kristiana Novaka. Kratkim naratološkom analizom prikazali smo strukturu romana i likova. Posebno nam je bio zanimljiv aspekt okoline, i to ljudske okoline, zbog toga što je upravo on ključan za prikaz odnosa „drugosti“. Analiza je pratila likove koje je društvo u romanima etiketiralo kako druge i drugačije. Analizom smo utvrdili brojne oblike etničke, nacionalne, vjerske i kulturne diskriminacije i segregacije. Osim toga pronašli smo i omalovažavanja osoba koje su bile u nekom odnosu s diskriminiranim likovima, kao što su brak, veza, prijateljstvo. U tim smo odnosima vidjeli proizvodnju i otklanjanje problema drugosti kako u velikim tako i u malim sredinama.

U romanu *Bijeli zubi* uvidjeli smo kako je teško živjeti u tuđoj zemlji gdje se želiš uklopiti, a nisi prihvaćen. Nakon nekog vremena javlja se osjećaj da ne pripadaš ni rodnoj zemlji ni ovoj u koju si se doselio. Gora situacija od te je ona u kojoj se rodiš u nekoj zemlji gdje si na temelju svojih gena stranac, nisi prihvaćen, a smatraš da ondje pripadaš jer je to jedina kultura koju stvarno poznaješ.

U romanu *Ciganin, ali najljepši* uvidjeli smo težak život romske nacionalne manjine u hrvatskim međimurskim selima. Osim nehumanih životnih uvjeta u kojima moraju egzistirati javlja se i problem nacionalne diskriminacije i segregacije. U analizi romana prikazano puno obrambenog stava prema Romima i upravo kroz te obrane saznajemo koji su bili napadi na njih.

7. Sažetak

Postkolonijalna teorija i kritika bave se književnošću bivših kolonijalnih zemalja. Ne postoji jedna metodologija ili teorija koja bi olakšala njihovo proučavanje. Svako je kolonijalno iskustvo drugačije, zajedničke su im predodžbe koje su o njihovim kulturama stvorili kolonizatori, stoga je to polazišna točka ovih teorija. Najvažnije što iz ove teorije protječe jest nastojanje da se ukinu globalizirani konstrukti „drugosti“ u društvu, da se narodi koji su dosada tretirani kao drugi sklone s margine društva. Postkolonijalnu književnost, teoriju i kritiku između ostalog zanima i pitanje iseljništva i života u dijaspori. Kritički angažman koji preispituje ulogu književnosti u proizvodnji drugosti u kontekstu kolonijalizma danas se naziva postkolonijalnom kritikom, a književnost nastalu u procesu preispitivanja položaja koloniziranih u odnosu na eurocentrične kulturne modele naziva se postkolonijalnom književnošću. Kao primjer postkolonijalne književnosti izabrani su romani *Bijeli zubi* Z. Smith i *Ciganin, ali najljepši* K. Novaka. Analizirani su književni postupci pomoću kojih ovi romani predstavljaju književnu artikulaciju problema „drugosti“.

Ključne riječi: postkolonijalna književna teorija, problem drugosti, *Bijeli zubi*, *Ciganin, ali najljepši*

8. Summary

Postcolonial literary theory deals with the literature of former colonial countries. There is no single methodology or theory to facilitate their study. Each colonial experience is different, what they all have in common are the ideas created by the colonizers about their cultures, and therefore this is the starting point of postcolonial theories. The most important thing that follows from postcolonial theory is the attempt to abolish the globalized constructs of "otherness" in society, to remove the peoples who have hitherto been treated as "others" from the margins of society. Postcolonial literature and theory are also interested in the issue of emigration and the life in the diaspora. Critical engagement that examines the role of literature in the production of "otherness" in the context of colonialism is called postcolonial literary theory, and literature produced in the process of reconsidering the position of the colonized in relation to Eurocentric cultural models postcolonial literature. The novels *White Teeth* by Z. Smith and *Ciganin, ali najljepši* by K. Novak, were chosen as examples of postcolonial literature. This thesis then presents an analysis of the literary procedures by which these novels constitute the literary articulation of the problem of "otherness".

Keywords: postcolonial literary theory, the problem of „othernes“, *White Teeth*, *Ciganin, ali najljepši*.

9. Literatura

- Aydemir, Gül Deniz Demirel, „Why Can't We Still Be Friends?: Othering in intercultural relationships“, u: *E. M. Forster's a Passage To India and Zadie Smith's White Teeth*, 2015.
- Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, MH, Zagreb, 1997.
- Botić, Matko. "Kazališni fenomen Novak. Kristian Novak, Ciganin, ali najljepši, Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu." *Kazalište*, vol. XXI, br. 73/74, 2018, str. 4-11.
- Burzyńska, Anna, Paweł Markowski, Michał: *Književne teorije XX. veka*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- Glavaš, Zvonimir. "Razgradnja orijenta – razvoj i temeljni koncept postkolonijalne teorije." *Essehist*, vol. 4, br. 4, 2012, str. 76.
- Grdešić, Maša: *Uvod u naratologiju*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2015.
- Koroman, Boris: *Suvremena hrvatska proza i tranzicija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb – Pula, 2018.
- Lešić, Zdenko i dr.: *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007.
- Lešić, Zdenko: *Teorija Književnosti*, Službeni Glasnik, Beograd, 2008.
- Novak, Kristian: *Ciganin, ali najljepši*, OceanMore, Zagreb, 2016.
- Said, Edward W.: *Orijentalizam*, Konzor, Zagreb, 1999.
- Serdarević, Korana. "Imagološki pristup u nastavi književnosti: predodžba Roma u noveli Tena J. Kozarca usporedno s trima tekstovima suvremenih hrvatskih autora." *Sic*, vol. , br. 2 - Year 9, 2019, str. 0-0.
- Smith, Zadie: *Bijeli zubi*, Ambrozija, Zagreb, 2001.
- Todorova, Marija: *Imaginarni Balkan*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2015.
- Winmayil, B.: „The Post-Postcolonial England in Zadie Smith's White Teeth“
- Wisker, Gina: *Ključni pojmovi postkolonijalne književnosti*, Biblioteka sintagma, Zagreb, 2010.

- <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57457> (10. 7. 2019.)
- <https://sam.arts.unsw.edu.au/about-us/people/bill-ashcroft/> (10. 7. 2019.)
- <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=68128> (11. 7. 2019.)
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54017> (11. 7. 2019.)
- <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18965> (17. 7. 2019.)
- <https://www.english.upenn.edu/people/ania-loomba> (19. 7. 2019.)
- <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=275> (26. 7. 2019.)
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=70189> (26. 8. 2019.)
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=70264> (4. 9. 2019.)